

Miha Preinfalk

Rodbina v luči srednjeveških listin¹

Vsak človek postane s svojim rojstvom del neke družine oziroma v širšem smislu del rodbine. Družine oziroma rodbine si delijo skupne člane in se na ta način med seboj prepletajo v družbo oziroma, gledano globalno, v človeštvo. To pravilo ostaja nespremenjeno od pradavnine do današnjih dni in je neodvisno od časa in prostora. Spreminja se le zunanja podoba človeštva oziroma družbe, ki je pogojena s kulturnimi dejavniki in načinom življenja na sploh.

Srednjeveška družba v tem pogledu ni nikakršna izjema. Sestavljala jo je pisana množica ljudi najrazličnejših slojev, ras, starosti, veroizpovedi in podobno. V slovenskem pa tudi širšem evropskem prostoru so srednjeveško družbo predstavljali pripadniki posvetnega in cerkvenega plemstva, meščani, nižja duhovščina, Judje pa tudi kmetje, podložniki, ki so se kot takšni pojavili v listinah svojih gospodov. In vsak izmed njih je kot enkratna in neponovljiva osebnost preko svojih družinskih vezi tvoril neko družino, neko rodbino, neko družbo.

Prav to bo v ospredju pričujočega prispevka – abstraktna rodbina, njeni člani oziroma natančneje rodbinski nazivi in povezave. Cilj raziskovanja bo prikazati, kaj vse si je srednjeveški človek predstavljal pod nazivom »stric« (*oheim*) ali »bratranec« (*vetter*). Ali sta svak in zet v srednjem veku res pomenila isto kot danes? Je bil brat vedno le rodni brat in sin vedno le rodni sin? Kako lahko interpretiramo dejstvo, da poznajo listine več kot deset izrazov za ženo oziroma soprogo? Na takšna in podobna vprašanja bomo skušali odgovoriti na naslednjih straneh. Boljše razumevanje in preglednost teksta omogočajo še latinsko-slovenska in nemško-slovenska preglednica sorodstvenih nazivov² ter izseki iz genealoških debel za posamezne družine, ki so vstavljeni v sam tekst. Ob koncu sledijo še obsežnejše genealoške tabele, ki so namenoma zastavljene nekoliko širše in vključujejo tudi po več rodbin hkrati, saj le na ta način dobimo plastično predstavo o medsebojni sorodstveni povezanosti plemstva in takratne družbe na splošno.³

¹ Članek obravnava družino ali bolje rečeno rodbino v srednjem veku in predstavlja uvodno poglavje avtorjevega magistrskega dela z naslovom *Gospodje Turjaški v srednjem veku*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, 2001, tipkopis.

² Preglednica je nastala na podlagi mojih lastnih opažanj ob pregledovanju listinskega gradiva ter na podlagi knjige J. F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden/New York/Köln 1997 (Niermeyer, *Lexicon*). Opozoril pa bi rad, da je Niermeyerjev leksikon, kot se bo pokazalo kasneje iz konkretnih primerov, v določenih pogledih precej površen in na trenutke celo netočen.

³ Genealoške tabele ne vključujejo vseh članov neke rodbine, ki so živeli v tistem času, temveč le tiste, ki nastopajo v pričujočem tekstu oziroma so pomembne za njegovo razumevanje. Tabele so narejene na podlagi mojih lastnih dognanj (Gallenbergi, Hmeljniški in Turjaški) ali na podlagi literature (K. Tangl, *Die Grafen von Pfannberg*, v: Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 18/1857, str. 115–298 (za Pfannberške); P. Štih, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana 1994 (za Goriške); Enciklopedija Slovenije (za Goriške, Ortenburžane, Andeške in Žovneško-Celjске (glej ustrezna gesla)); Lexikon des Mittelalters, 9. zvezek, Zahlensymbolik-Zypresse, München 1998 (za Otone, Přemysle in Konrade); A. Jaksch, *MHDC IVb*, Klagenfurt 1906 (za Otone); K. Trotter, *Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg*, Innsbruck 1954 (za Sommereckerje); H. Wiessner, *Die Schenken von Osterwitz (1100–1500)*, Klagenfurt 1977 (za Schenke z Ostrovice). Avtor začasne tabele za Svibensko-Planinske je dr. Dušan Kos.

Pričujoči prispevek je nastal na podlagi predvsem objavljenega pa tudi neobjavljenega listinskega gradiva, ki zajema slovensko ozemlje od 12. do konca 15. stoletja, predvsem nekdanjo Kranjsko pa tudi Štajersko, Koroško in delno Goriško. Objavljeni viri so povzeti po nekaterih že znanih zbirkah virov za vsako deželo posebej, nekaj listin je bilo objavljenih tudi v drugačnih sklopih.⁴ Pri originalnih, neobjavljenih listinah sem se opiral predvsem na gradivo, ki ga hranijo v Arhivu Republike Slovenije, ena listina pa je iz Koroškega deželnega arhiva v Celovcu (Kärntner Landesarchiv (KLA)). V veliko pomoč mi je bil tudi Centralni katalog srednjeveških listin (CKSL) na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa.

Kot se je izkazalo, so originalne listine oziroma tiste, ki so objavljene v celoti, veliko boljše in bolj izpovedne za raziskovanje rodbinskih nazivov, saj je veliko avtorjev, ki so vire izdajali v tiskani obliki, pogosto objavilo le regist ali pa so v originalni obliki pustili le osebna imena, preostali tekst (in s tem tudi rodbinske nazive) pa so skrajšali in prevedli v modernejši jezik. Vsega skupaj je bilo potrebno pregledati več tisoč originalov, objavljenih listin in registov, da je bilo mogoče ustvariti kolikor toliko objektivno sliko rodbinskih razmerij.

Preden se lotimo predstavitve konkretnih primerov, je potrebno izpostaviti tri splošne ugotovitve, ki so se porodile med pregledovanjem listin. Prva ugotovitev je ta, da je srednjeveška družba poznala celo paleto rodbinskih nazivov in da je bila v tem pogledu celo bogatejša od današnjega sorodstvenega nazivanja. Že v tistem času so seveda poznali terminologijo za očeta, mater, sina, hči, brata, sestro, može in ženo (prav naziv za ženo oziroma soprogo se pojavlja v največ oblikah; sam sem jih našel dvanajst – šest nemških in šest latinskih), dedka in babico, vnuka pa tudi za nečaka, zeta in snaho, taščo in tasta, svaka in svakinjo. Srednji vek je bil tudi čas, ko so materialne koristi in potrebe narekovale, da sta vdovec ali vdova kmalu spet sklenila zakonsko zvezo. Zato v listinah pogosto naletimo na očime in mačehe, pastorko, skrbnike in varovance. Pogosto so bili nazivi zelo precizni – tako so npr. ločili polbrata po očetovi in polbrata po materini strani, vnukovo soprogo, očetovo sestro in brata, materinega brata in sestro, bratovega sina itd. V tem pogledu je bogatejše latinsko nazivanje (glej razpredelnico ob koncu), medtem ko so tovrstni nazivi v nemških listinah bolj ali manj opisni.

Pri naštevanju sem se izognil trem izrazom, ki so, kot se bo izkazalo, najbolj problematični. To so bratranec (*vetter*), stric (*oheim*) in teta (*muhme*), ki nas pripeljejo do druge ugotovitve. Nekateri nazivi, predvsem v nemškem jeziku, so splošni in zajemajo cel spekter sorodstve-

⁴ Pri svojem delu sem uporabil naslednje zbirke virov: A. Jaksch, *Monumenta historica Ducatus Carinthiae I–IV*, Klagenfurt 1896–1906 (Jaksch, *MHDC*); A. Jaksch, *Monumenta historica Ducatus Carinthiae, Ergänzungsheft zu Band I–IV (811–1269)*, Klagenfurt 1915 (Jaksch, *MHDC E I–IV*); H. Wiessner, *Monumenta historica Ducatus Carinthiae V*, Klagenfurt 1956 (Wiessner, *MHDC*); F. Komatar, *Das Schlossarchiv in Auersperg*, v: MMK 18/1905, 19/1906, 20/1907, Carniola n.v. 1/1910 (Komatar, *Schlossarchiv*); D. Kos, *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*, ZRC SAZU in Muzej novejšje zgodovine Celje; Ljubljana/Celje 1996 (Kos, *Celjska*); B. Otorepec, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I–X*, Ljubljana 1956–1965 (Otorepec, *GZL*); F. Schumi, *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten, I. Band*, Laibach 1882/3 (Schumi, *AFH I*); F. Schumi, (ur.), *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten, II. Band*, Laibach 1884/7 (Schumi, *AFH II*); F. Schumi, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, I. Band 777–1200*, Laibach 1882/3 (Schumi, *URBKr I*); F. Schumi, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, II. Band 1200–1253*, Laibach 1884 (Schumi, *URBKr II*); H. Pirchegger in O. Dungen, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III*, Graz 1949 (Pirchegger, *Urkundenbuch*); W. Brunner in B. Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, v: Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Folge 44/45, Graz 1995 (Brunner, *Gallenberger*). Izbor objavljenih listin zajema obdobje od 9. do 15. stoletja in odseva dejansko stanje v večini tovrstnih listin. Pritegnitev še dodatnih zbirk listin po mojem mnenju ne bi bila smiselna, ker se podoba glede sorodstvenih razmerij, prikazana v pričujoči nalogi, ne bi bistveno spremenila.

nih razmerij. Med tovrstnimi nazivi prednjačijo prav omenjeni trije. V nadaljevanju bomo na več konkretnih pokazali, da je *oheim* le redko ujec (materin brat) in da je *vetter* ponavadi vse kaj drugega kot bratranec. Tudi *muhme* ni le očetova sestra, ampak je ta naziv označeval tudi sestrično ali daljno sorodnico v tretjem kolenu.

In še ena ugotovitev se pokaže ob pregledovanju gradiva. Mlajše listine so veliko bolj izpovedne glede rodbinskih povezav kot starejše in v njih najdemo veliko več sorodstva. To je moč razložiti z dejstvom, da je bil krog izstaviteljev in prejemnikov listin oziroma soupravičencev do pravnih dejanj v 12. in 13. stoletju veliko bolj omejen kot kasneje. V listinah 14. in 15. stoletja pa že lahko naletimo na meščane in Jude ter celo vrsto nižjega in novo nastalega plemstva, kar posledično pomeni, da se v listinah začne pojavljati veliko več ljudi, ne le kot izstavitelji in prejemniki, temveč tudi kot sopečatniki. Za današnje genealoge je v tem pogledu dobrodošlo dejstvo, da je pri večini omenjenih oseb navedeno sorodstveno razmerje glede na izstavitelja. Zato je moč v nekaterih primerih preprosto drugič spet z nekaj špekuliranja sestaviti genealoško mrežo družbe. Seveda je o tem potrebno ob tem upoštevati, da vsi nazivi niso bili tako enoznačni kot danes, pač pa se je med sorodnike štel tudi ljudi, ki so bili z družino (ali bolje – z rodbino) v tako daljni povezavi, da jih danes niti približno ne bi šteli med rodbinske člane. Tu je pomembno vlogo odigral ugled in družbeni status »sorodnikov«. Le kdo si v 14. stoletju ni želel Celjskih za svoje »strice« ali Svibenskih za svoje »bratrance«? Z uglednim sorodstvom se je povečal tudi ugled izstavitelja.

Ker bo v nadaljevanju teksta ves čas govor o rodbini in rodbinskih razmerjih, je prav, da povemo nekaj besed o pojmu rodbina – družina oziroma da poskušamo definirati njun pomen. Kljub temu da za današnje uho termin družina zveni bolj domače in vsakdanje, pa je v našem primeru bolj na mestu izraz »rodbina«, ki po Vilfanu zajema širši krog ljudi kot družina. Slovenska pravna terminologija namreč razlikuje med »rodbino« (skupnost oseb po rodu) in »družino« (skupnost oseb po skupnem gospodinjstvu). Rodbina se torej od družine loči po tem, da označuje vse tiste ljudi, ki so med seboj povezani s krvnimi vezmi, ne glede na to, ali živijo skupaj ali ne, medtem ko so člani družine poleg krvnih sorodnikov, ki živijo v istem gospodinjstvu, tudi osebe, »ki niso sorodniki, a so pritegnjeni kot delovna sila« (sprva sužnji, kasneje hlapci in dekle in podobno).⁵ Preden pa se spustimo v zapletena srednjeveška rodbinska razmerja, si najprej oglejmo družinske oziroma rodbinske nazive v ožjem smislu.

Vsak človek ima seveda samo enega očeta in mater. Zato v tem primeru ni dileme – nemški *vater* ali latinski *pater* je lahko samo rodni oče (*Wir Rudolf, Hartneit, Georg pruder von Scherphenberch...von unserem seeligen vatter hern Rudolf von Scherphenberch...*),⁶ in *mutter* oziroma *mater* je rodna mati (...*hern Herwarten...seiner muter fraun Elspeten; frau Elspet Awerspergerin und her Herwart ir sun...*).⁷ Včasih se je zgodilo, kot še danes, da je tudi priženjeni ali primoženi zakonec svojega tasta oziroma taščo poimenoval oče oziroma mati. Običajno je to storila snaha, saj je s poroko postala članica moževe družine. V listinah se to kaže tako, da oba, mož in žena, za starše uporabite svojilni zaimek »najin« – *unser*. Ni pa nujno, da so v listini vedno omenjeni moževi starši. Če je bil za izdajo neke listine ženin oče pomembnejši ali če je užival velik ugled, so v listino vstavili njegovo ime (Friderik Hebenstreit in njegova žena Katarina (Gallenberška) zastavita dve hubi v Preserju *unserm liebem herrn und vatter hern Wilhallem von Gallenberch und seiner wirtin frawn Trawten, unser muter*).⁸

⁵ S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*, Ljubljana 1961, str. 248–250 (Vilfan, *Pravna*).

⁶ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Zbirka listin (ZL), listina 1320, junij 22, Krško (sign. 61).

⁷ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 330 (1421, maj 26).

⁸ Brunner, *Gallenberger*, str. 117–118, št. 40 (1354, januar 9).

Precej pogost je v listinah še en izraz za mater oziroma roditeljico (*genetrix*), ki pa je »rezerviran« izključno za »božjo« roditeljico, Marijo, ki po krščanskem nauku ni bila mati v biološkem smislu, temveč res zgolj Jezusova roditeljica (...*super reliquias beate virginis dei genetricis*;⁹ ...*ob reverenciam gloriose dei genetricis Marie*¹⁰).

Ne le pri starših, temveč tudi pri otrocih so nazivi bolj ali manj enoznačni. Nemški *sohn* ali latinski *filius* sta skoraj vedno pomenila isto – rodnega sina (kapitelj zagrebške cerkve potrjuje, da je *Thomas filius Benvenuti de Cety*n v svojem imenu in imenu svojega brata Ladislava obljubil dati svojo sestro Katarino v zakon Janezu Glaynarju;¹¹ *Hanns von Ernhausen, Herwort ... Gebhart, Aenderli und Maerchel, all vir sein sun, Wolfinch von Maerenberch sein aidem und Chunigund sein hausfrau dez vorgeanten Hansen tochter* prodajo Hermanu iz Lindaua vas Rošnje;¹² *Rudger und Rupel Ruprechts sunne von Ig* prodasta Konradu imenovanemu Chrumbach iz Ljubljane štiri hube v Vrbljenu¹³). Z relacije oče-sin so zanimive latinske listine, v katerih je oče že pokojen. V tem primeru se pokojnika označi s prislovom *quondam* (nekoč, nekdanj), naziv sin (*filius*) pa se pogosto izpusti (...*ego Volkerus filius quondam Herbordi de Aych* prodaja *Johanni de Rain filio quondam Karlossy de Los* štiri hube, od katerih je ena v Šmarati *in quo habitabat Martinus filius quondam Kaculi*;¹⁴ oglejski patriarh Markvard potrjuje, da sta *Herthilus [filius] condam Leupoldi de Reuthimberch pro se et nobili Martino fratre suo de Reuthemberch* postala njegova vazala;¹⁵ ferentinski škof Andrej podeli diakonu Jakobu *[filio] quondam Hebardi Auspergher* duhovniško čast¹⁶). Vendar pa *sun* ni nujno vedno pomenil pravega sina. Analogno s situacijo, ko so sta zet oziroma snaha svojega tasta ali taščo poimenovala oče oziroma mati, se je večkrat zgodilo, da je bil tudi zet označen kot sin (*Ich Elspet Hansen Machors am Fronhoff säligen wytib* prodaja *meinem lieben sun und aiden Sweticz dem schuster, Dorothen seiner wirtin meiner lieben tochter* hišo in domec z vrtom).¹⁷ Iz listin je poznan še en izraz, ki po vsej verjetnosti označuje sina – *leiberb*, čeprav je prevod izraza *leiberb* (oziroma v moderni nemščini *Leibeserbe*) potomec in zato v takšnem primeru ne gre nujno za sina (*Ich Michel Melcz, Kathrey sein eleiche wirtin und Erasm ir payder leyberben* izpričujejo, da jim je gornjegrajski opat Konrad podelil njihov dvor Podgrad pri Vranskem).¹⁸ Na razmerje oče-sin opozarjata tudi še danes aktualna pridevka *senior* – *iunior* (*Huius autem rei testes sunt: ...Wlricus senior, Ulricus iunior...*).¹⁹

Do podobnih ugotovitev kot pri sinu pridemo ob pregledovanju gradiva tudi pri hčerki, ki je označena z znanima izrazoma *tochter* oziroma *filia* (...*et ego Gerdrudis filia domini Ottonis quondam de Traberch* skupaj z možem in sinovi daje vetrinjskemu samostanu določene ugodnosti;²⁰ *Gedraut der ...Elspeten der Reutenbergerin tochter* dobi kot nuna na Koroškem od matere in bratov sedem hub v Lipoglavu;²¹ *Elspett Hansen des Katzenstayner tachter* daje Engelhardu in Volkerju Turjaškima vso svojo dediščino in posest²²).

⁹ Jaksch, *MHDC I*, št. 378 (1200, april 14, Krka).

¹⁰ Schumi, *URBKr II*, št. 103 (1238, december 11, Velesovo).

¹¹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 349 (1425, december 31).

¹² Komatar, *Schlossarchiv*, št. 183 (1370, maj 6).

¹³ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 36 (1323, oktober 6, Ljubljana).

¹⁴ ARS, ZL, listina 1327, december 10, Stari trg pri Ložu (sign. 6111).

¹⁵ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 205 (1376, avgust 8).

¹⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 494 (1469, april 1, Oglej).

¹⁷ ARS, ZL, listina 1431, julij 29 (sign. 506).

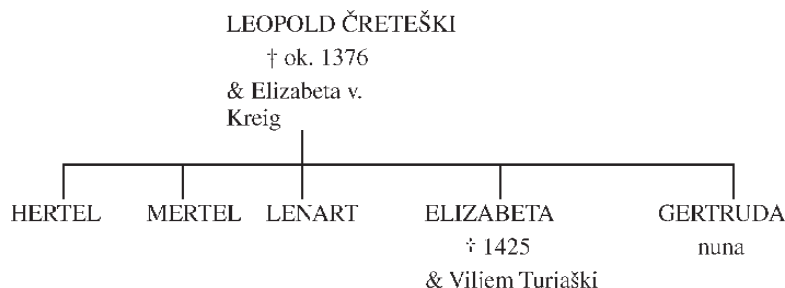
¹⁸ CKSL, listina 1432, oktober 16.

¹⁹ Jaksch, *MHDC I*, št. 478 (1218, avgust 23, Krka).

²⁰ Wiessner, *MHDC V*, št. 419, (1279, december 28, Reifnitz).

²¹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 211 (1378, april 9).

²² Komatar, *Schlossarchiv*, št. 418 (1445, julij 20).

Večkrat se je tudi zgodilo, da so bili potomci izstavitelja označeni kot »otroci« (*kinder, liberi*), bodisi takrat, ko še niso bili polnoletni in tako še niso imeli pravice do aktivnega odločanja o nekem pravnem aktu (nakupu, prodaji...), bodisi takrat, ko so sicer že bili polnoletni, a za samo izstavitel listine niso bili odločilni, temveč se tam pojavijo kot odraz soglasja (Haidenreich von Halleck podari vetrinjskemu samostanu *simul cum uxore sua et liberis* nekaj posesti;²³ Konrad Loški podari Konradu iz Besnice *mit meiner sun Wilhalms und Jakleins und mit andrer meiner chint* willen svojega podložnika Mihaela iz Besnice²⁴). Splošni izraz »otrok« je lahko tudi nadomestil konkretnega »sina« ali »hči« (Ana, žena Nikolaja Dreyssigerja prosi vojvodo Friderika, da podeli njenemu možu kot varuhu hčerke Barbare iz prvega zakona (*mein kynnd genant Barbell*) dvor na Vrhniki;²⁵ Otel, Hensel in Filip, *weilent Frideriches des Steigerers chind von Mengespurch*...²⁶). Za potomce na splošno je v latinskih listinah moč najti še druge izraze kot na primer *proles* ali *suboles* (kralj Sigismund zastavi Hermanu Celjskemu *ac suis heredibus et sobolibus* navedeno posest, ki je bila prej zastavljena Nikolaju Frankopanskemu *suisque heredibus et sobolibus*;²⁷ krški škof Roman potrjuje, da sta klerik Bertold in njegov starejši brat Gotschalk, ki je še brez otrok (*frater qui est maior natu, prolem quam necdum habet*), zapustila krškemu špitalu očetovo in materino dediščino²⁸). V tem pogledu je še posebej zanimiv izraz *puer*, s katerim so nazivali otroke na splošno, ne le sinove (*Wolfgangus cum suis pueris utriusque sexus*)²⁹ ali pa so z njim poudarili, da je neka oseba (v večini primerov gre za dečke) še otrok oziroma mladoleten (*In testimonium se obtulerunt filii sui Albero, Engelbero, Gebhardus... Rahwinus de Schellenberg, Mainhardus puer nepos eorum*;³⁰ krški škof Roman ob podelitvi gradu Grafenstein koroškemu vojvodi Henrikmu pravi: *...nos...notificamus, qualiter illustrem ducem Karintie Hanricum cum germanis suis nostre fidei, dum adhuc pueruli forent*...³¹).

Tako kot je bil v uporabi skupni naziv za mlajšo generacijo (otroci), zasledimo takšen primer tudi za starejšo generacijo (starši (*elter* oz. *genitores*) in stari starši (*progenitores*) oziroma predniki (*vorder* oziroma *parentes*)). To se je ponavadi zgodilo ob sklicevanju na neke starejše dogodke in pravice, ki so jih bili deležni izstaviteljevi starši ali kadar so posamezniki podeljevali cerkvenim ustanovam posest za dušni blagor svojih prednikov (npr. avstrijski vojvoda Oton za svojega deda Rudolfa in očeta Alberta (*ac provisione progenitorum*

²³ Schumi, *URBKr II*, št. 230 (1256).

²⁴ ARS, ZL, listina 1321, marec 25, Kranj (sign. 6091).

²⁵ CKSL, listina 1430, september 24.

²⁶ Brunner, *Gallenberger*, str. 73, št. 3 (1329, marec 14, Gries am Brenner).

²⁷ ARS, ZL, listina 1430, maj 6 (sign. 4705).

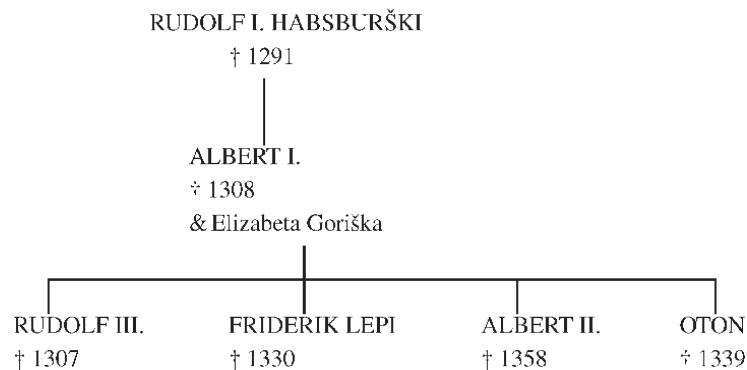
²⁸ Jaksch, *MHDC I*, št. 185 (1154, marec 12, Metnitz).

²⁹ Schumi, *URBKr II*, št. 335 (1264, julij 29, Velikovec).

³⁰ Schumi, *URBKr I*, št. 113 (1154–1156).

³¹ Jaksch, *MHDC I*, št. 201 (1158, junij 20, St. Radegund).

nostrorum Rudolphi avi nostri, ac Alberti genitoris nostri karissimi);³² Wolf von Werdenburg *durch meiner sele...unt aller meiner vordern*;³³ brata Pavel in Jurij iz Goropeč *von uns und unsern eltern saligen gedachtnus*;³⁴ Sofija Višnjegorska, vdova istrskega mejnega grofa Henrika, *pro salute animarum patris et matris meae, omniumque parentum meorum*³⁵).

Če se ozremo še po bližnjih in direktnih sorodnikih, katerih nazivi so bili »neproblematični«³⁶ že v srednjem veku, seveda ne moremo mimo bratov in sester. Tako brat (*bruder*, *frater*) kot sestra (*schwester*, *soror*) sta takrat v večini primerov (kot še dandanes) zajemala le eno družinsko povezavo – s človekom, ki je imel istega očeta in isto mater. Če se v listini pojavita dva ali več bratov oziroma sester, se nazivu včasih prida predpona *ge-* (*gebruder*, *geschwester*). To seveda velja le, če gre za osebe istega spola. Če pa so sorojenci obeh spolov, se uporablja še danes poznani *geschwister*. Primerov, ki bi prišli v poštev na tem mestu, je veliko, zato se omejimo le na najzanimivejše: ...*Anna weilent Dietreichs wirtinne von Ig und... Erasem ir sun und ir geswistrid* predajajo *Volkern, Fridreichen und Petern gebrudern von Awrsperg* dvor na Igu;³⁶ *Volker, Fridreych, Peter und Herwort prouder von Awrsperch* kupijo šest hub v Spodnjem Osolniku;³⁷ Henrik Planinski in žena Elizabeta prodasta *mit willen unsers bruder Ulreichs und unserer swester Alheten* grad Smlednik Frideriku Žovneškemu;³⁸ brat Andrej, odposlanec svetega sedeža podeljuje *Laurentio militi de Auspurg et Wolfhardo fratri suo* odvezo, ker sta prispevala za boj proti krivoverskim Čehom;³⁹ vojvoda Viljem podeli Ulriku in Nikolaju na Plekerju v fevd dvor na Plekerju, ki je dediščina *iren hausfrawen Margreten und Chunigunden geswestern*;⁴⁰ oglejski patriarh Anton podeli Viljemu Lambergerju v fevd posest, ki jo je njegovemu sinu Juriju prodala *honestia Sophia soror* *condam et heres nobilis Willelmi de Sneperg*;⁴¹ Ulrik z Jeterbenka se poravna s svojim

³² ARS, ZL, listina 1331, april 3, Dunaj (sign. 93).

³³ Otorepec, GZL, I/9 (1299, januar 30, Ljubljana).

³⁴ CKSL, listina 1465, maj 19.

³⁵ Schumi, URBKr II, št. 99 (1238, februar, Admont).

³⁶ Komatar, Schlossarchiv, št. 181 (1369, november 18, Ljubljana).

³⁷ Komatar, Schlossarchiv, št. 142 (1363, julij 5). Isti bratje se nekaj mesecev kasneje imenujejo *gebrueder* (Komatar, Schlossarchiv, št. 148 (1364, april 16, Dunaj)).

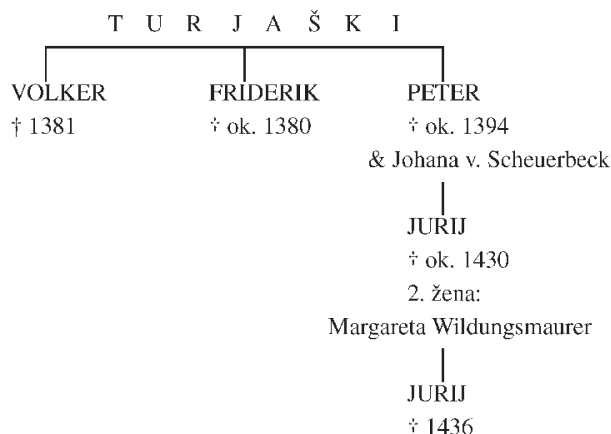
³⁸ Kos, Celjska, št. 122 (1328, april 17, Lemberk).

³⁹ Komatar, Schlossarchiv, št. 495 (1469, april 29, Ljubljana). Wolfhard je v resnici Volker.

⁴⁰ ARS, ZL, listina 1398, maj 16, Dunaj (sign. 327).

⁴¹ ARS, ZL, listina 1395, maj 28, Sofumbergo (sign. 307).

nečakom, s katerim si tudi razdeli posest in podložnike, med katerimi so tudi *Dyems zwnam Trost und ir geswisdred*⁴².

Če je bil dvema osebama skupen le eden od roditeljev – torej sta si bila polbrat oziroma polsestra – je to vedno izrecno poudarjeno (Barbara von Scheppach, žena Wolfa von Neuhaus se odpoveduje dediščini v korist svojih polbratov (*steufbruder*) Aleksandra in Leonarda Turjaških)⁴³. V tem pogledu so zelo slikoviti latinski izrazi, ki ločijo polbrate po materini (*frater uterinus*, torej brat »po maternici«) in polbrate po očetovi strani (*frater germanus*) (*Gerolcus (!) et Albertus germanus suus de Michelsteten*;⁴⁴ grofica Leukarda Bogenska podari admontskemu samostanu hubo *presente etiam germano domini Babinbergensis episcopi fratre Wolfhero*⁴⁵). Da bi se pravi bratje ločili od drugih, se včasih izrecno imenujejo kot »bratje po mesu« (*fratres carnales*) (Bernard von Lind zapusti v oporoki *fratribus vero carnalibus quos habuit 30 mark*)⁴⁶.

Edina izjema od zgornjega pravila so novi, priženjeni in primoženi člani družine, torej vsaki in svakinje, ki se v listinah pogosto skrivajo za nazivi »brat« oziroma »sestra«. Tako je na primer Hans s Štrasberka označen kot brat Herbarda Turjaškega, čeprav je bil kot mož njegove sestre Alhajde v resnici njegov svak.⁴⁷ Tudi za svakinje si lahko ogledamo nekaj zanimivih primerov: grof Herman Celjski proda *unsrer lieben swester graefinn Adelhaiten graf Ulreich von Cili unsers lieben pruoder saeligen wittib* gornino v Pleterjah;⁴⁸ Pavel iz Krupe dovoli, da njegov brat Dioniz zastavi *sein wirtinn unser liebe swester graefin Ann der edlen grafen von Ortenburch swester* posest v Slovenski Marki.⁴⁹ Pri bratih in sestrah pa moramo upoštevati tudi to, da so takšen naziv nosili tudi redovni bratje in sestre – torej menihi in nune (npr. *frater Andreas sacrae theologiae humilis lector sedis apostolicae*;⁵⁰

⁴² Otorepec, *GZL*, I/43 (1336, december 20, Ljubljana).

⁴³ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, listina 1522, marec 3 (sign. C 3589).

⁴⁴ Schumi, *URBKr I*, št. 113 (1154–1156).

⁴⁵ Schumi, *URBKr I*, št. 132 (1168, Litzen).

⁴⁶ Jaksch, *MHDC E I–IV*, str. 26–27, 2775a=3091 (ok. 1262, Sachsenburg).

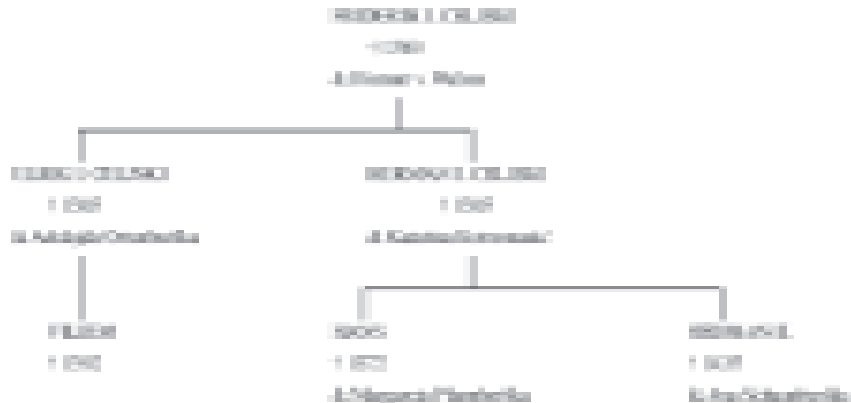
⁴⁷ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 53 (1335, marec 24). ...mit mein Herworts anhangendem insigel und mit meins pruder Volker und mit meins pruoder Hansen von Strazperch anhangenten insigel.

⁴⁸ ARS, ZL, listina 1385, marec 7 (sign. 4344).

⁴⁹ ARS, ZL, listina 1352, maj 11, Krupa (sign. 6774).

⁵⁰ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 495 (1469, april 29, Ljubljana).

Gundel, vdova Alberta Lindeckerja podari *swester* Chunigunden der abtessin ze Minchen-dorf dve hubi v Dobu⁵¹).

Če se je vdovec ali vdova z otroki še enkrat poročil(a), je novi zakonec postal očim (*stiefvater*) oziroma mačeha (*stiefmutter*), otroci pa pastorki in pastorka (*stiefsohn*, *stieftochter* oziroma *privignus*, *privigna*) (*Ich Ulreich Lobmynger und ich Christina des benanten Lobmynger swester* potrjujeta, da je *unser mueter selige Agnes* dobila ženitno pismo in še zapuščinsko pismo *von dem benanten Jorgen Schawrer unserm stewfvater*;⁵² Jurij Turjaški obljubi poplačati več dolgov, med drugim tudi dolg do *frauen Margarethen hern Heinreichs des Wildungsmawrer säligen tochter meiner steufmueter*;⁵³ Alhajda *czu dem Puhel* prodaja hubo *Hermann meiner gennanten Alhaiten steufsun*;⁵⁴ Henrik von Greifenfels podari vetrinjskemu samostanu hubo – med pričami: *Anshalmus, Engilschalcus, ... Marquardus privignus Anshalmi prenominati...*⁵⁵). Na novo pridobljeni bratje in sestre, ki jih je novi zakonec pripeljal v družino, so prav tako dobili predpono *stief-* (*stiefbruder*, *stiefschwester* (glej zgoraj)). V primeru, da so otroci ostali brez staršev, pa so kot sirote postali varovanci (*pupillus*, *pupilla*) svojih sorodnikov (ponavadi stricev). Ti so tako pravno postali njihovi varuhi oziroma skrbniki (*gerhab*, *vormund* ali latinsko *tutor*): Johana, hči pokojnega Nikolaja Scheuerbecka nakaže s privoljenjem svojih bratov in po nasvetu *hern Chunrats des Scheuerbekchen, der zu den zeiten derselben meiner prüder verbeser und gerhab ist* svojemu možu, Petru Turjaškemu, navedeno posest;⁵⁶ ogrski kralj Ladislav imenuje cesarja Friderika *unser vormund*;⁵⁷ oglejski patriarh Nikolaj podeli Otokarju iz Blagovice *tutori(s) dilectarum in Christe Ane, Agnetis et Katerine sororum, filiarum quondam Nicolai de Glogwitz...ac fratri(s) eiusdem Ottachari* v fevd bratovo posest, potem ko je *dictus Nicolaus pater dictarum pupillarum* umrl⁵⁸).

⁵¹ Brunner, *Gallenberger*, str. 149, št. 64 (1371, januar 22).

⁵² ARS, ZL, listina 1454, november 26 (sign. 641).

⁵³ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 360 (1430, februar 14).

⁵⁴ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 158 (1366, marec 1).

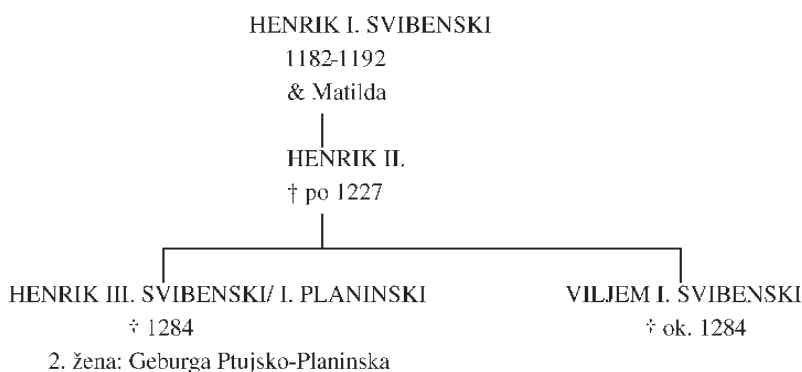
⁵⁵ Schumi, *URBKr II*, št. 86 (1235, Vipava).

⁵⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 207 (1377, november 30, Dunaj).

⁵⁷ ARS, ZL, listina 1453, januar 18, Dunaj (sign. 4729).

⁵⁸ Schumi, *AFH I*, str. 111, št. 43 (1357, oktober 1, Belluno).

Edina direktna sorodstvena povezava, ki je še preostala, je relacija stari starši-vnuki. Ta povezava ni niti tako zanemarljiva, kot bi se morda na prvi pogled lahko zdelo, saj dedki (*en* oziroma *avus*) in babice (*an*, *endel* oziroma *avia*) ter vnuki (*enikel*) dokaj pogosto nastopajo v srednjeveških listinah. Največkrat je priložnost za to nanese, kadar so izstavitelji potrjevali privilegije svojih starih staršev (vojvoda Ernest potrjuje privilegije samostana Velesovo, ki jih je podelil že *der hochgeborn fürst unser lieber herr und ene herczog Albrecht*;⁵⁹ Henrik Svibenski potrdi vetrinskemu samostanu daritev treh hub, ki jih je bila samostanu podarila *ava mea Mehtildis nomine pie memorie pro remedio avi mei Hainrici*⁶⁰) ali kadar so podeljevali privilegije oziroma posest za dušni blagor svojih sorodnikov (Ulrik, sodnik z Otoka, je kostanjeviškemu samostanu podelil neko desetino za dušni blagor svojih sorodnikov, med katerimi sta tudi duši *aines Albrechten meines enen*, *ainer Hilpurgin meiner anen*).⁶¹

Najpogostejše so izstavitelji svoje stare starše oziroma vnuke v listini omenili, kadar je šlo za pravna dejanja v preteklosti, ki so jih opravljali njihovi stari starši ali kadar so bili stari starši skrbniki svojih vnukov in so želeli, da po njihovi smrti dedujejo vnuki ali kadar so bili vnuki skupaj s starimi starši nosilci nekega pravnega akta (Jernej, mlinar pred Kranjem, njegova žena Neža in *Chuna mein enichel* prodajo njivo pred Kranjem).⁶² Seveda to velja tako za nižje sloje kot tudi za plemstvo: Elizabeta Mekijska (Gallenberška) deli svojo posest med sorodnike, med drugim zapusti dve švajgi *Wllein meinen enichlein Otleins meus suns sun*;⁶³ Henrik in Ulrik Planinska zamenjata s samostanom v Jurkloštru nekaj posesti, med drugim vas Medgorje, ki je bila samostanu darovana *a domino Hainrico de Momparis pie memorie avo nostro*;⁶⁴ Hans Wenveniud iz Skrada potrjuje, da sta *mein enn der Erasem von der Aynadt...und Anna...mein enndel* v oporoki zapustila svaku Gašperju Širskemu grad Sotesko;⁶⁵ goriško-tirolski grof Albert daje v fevd Majnclinu Turjaškemu dvor na gradu Hmeljnik, ki ga je nekoč imel *Puzlinus avus memorati Menzlini*.⁶⁶

Na razmerje ded-vnuk je vplival tudi osebni odnos med obema. Če sta si bila ded in vnuk blizu ali če je vnuku koristilo, da so ga poznali kot vnuka slavnega deda, se je to v listino tudi

⁵⁹ ARS, ZL, listina 1414, marec 9, Ljubljana (sign. 5158).

⁶⁰ Schumi, *URBKr II*, št. 89 (ok. 1235, Vetrinje).

⁶¹ ARS, ZL, listina 1321, avgust 24 (sign. 68).

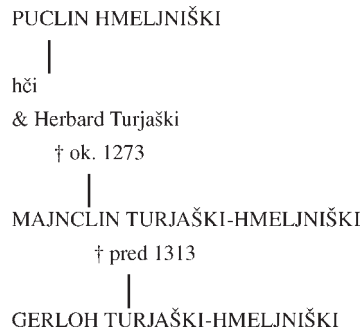
⁶² ARS, ZL, listina 1498, junij 6 (sign. 942).

⁶³ ARS, ZL, listina 1330, julij 4, Mekijska (sign. 90).

⁶⁴ ARS, ZL, listina 1328, avgust 6, Jurklošter (sign. 6752).

⁶⁵ ARS, ZL, listina 1490, oktober 16 (sign. 876).

⁶⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 16 (1290, februar 22, Mehovo).

zapisalo. Zelo znan je primer Juda Izzerleina iz Maribora iz druge polovice 14. stoletja, pri katerem si je denar sposojala večina štajerskega plemstva. Njegov ugled je bil tako visok, da se je njegov vnuk Muš, ki je za dedom prevzel posle, v listinah praktično vedno imenoval kot »Muš, Izzerleinov vnuk«. In to ne le v primerih, ko je šlo za poravnave dolgov, ki so nastali še za časa njegovega deda,⁶⁷ temveč tudi pri poslih, pri katerih je Muš deloval popolnoma sam.⁶⁸ Takšno nazivanje izhaja iz judovske tradicije, po kateri se je moralo v vsakem judovskem dokumentu navesti tudi ime nekega prednika. Največkrat je bilo to očetovo ime, pogosto pa tudi ime deda ali celo matere.⁶⁹ Pri Mušu in Izzerleinu je bilo verjetno po eni strani odločilno to, da je imel Izzerlein velik ugled ne le v svoji, judovski srenji, temveč tudi med krščanskim plemstvom, po drugi strani pa sta njegova sinova Gerstlein in Trestel (eden izmed njiju je bil tudi Mušev oče) kmalu umrla in je Muš prevzel naziv po svojem dedu.⁷⁰

Naslednji sklop družinskih razmerij označuje izraz »kognatizem«, kar pomeni, da takšna razmerja ne temeljijo na krvnem sorodstvu, temveč na tistem, ki v družino pride s poroko (Angleži za tovrstno sorodstvo uporabljajo izraz *in-laws*). Gre seveda za tasta in taščo, zeta in snaho ter svake in svakinje. Preden pa se lotimo omenjenega sorodstva, je potrebno reči besedo ali dve o možu in ženi, ki sta pravzaprav »kriva« za nenadno razširitev družine. Tisto, kar ločuje moža od žene v srednjeveških listinah, je pestrost izrazov. Medtem ko je imela »boljša polovica« zakonskega para lahko več kot deset različnih nazivov, je bilo nazivanje moža omejeno le na štiri ali pet nazivov. Njihova pogostnost je nekoliko varirala. V 14. stoletju je bil mož večinoma označen kot *wirt*, torej gospodar (npr. grofica Elizabeta Vovbrška izpričuje, da je porok *unser liebn herren und wiert grafen Hermans von Heunenburch* nasproti gornjegrajskemu opatu Leopoldu),⁷¹ medtem ko je v naslednjem stoletju začel prevladovati *gemahl* – soprog (npr. Uršula, hči Erazma Kamniškega potrjuje, da ji je njen *gemahel*

⁶⁷ ARS, ZL, listina 1370, oktober 9, Maribor (sign. 6426); CKSL, listina 1484, avgust 15; Komatar, *Schlossarchiv*, št. 215 (1378, september 27).

⁶⁸ ARS, ZL, listina 1379, marec 24, Gradec (sign. 4313); ARS, ZL, listina 1362, julij 17 (sign. 6373).

⁶⁹ M. Kiel, »Petachja, genannt Zecherl«: *Namen und Beinamen von Juden im deutschen Sprachraum des Spätmittelalters*, v: R. Härtel, (ur.), *Personennamen und Identität. Namengebung und Namengebrauch als Anzeiger individueller Bestimmung und gruppenbezogener Zuordnung*, Schriftenreihe der Akademie Friesach, Band 3, Graz 1995, str. 125.

⁷⁰ V. Travner, *Mariborski ghetto*, v: *Kronika slovenskih mest 2/1935*, str. 157.

⁷¹ ARS, ZL, listina 1320, julij 27, Slovenska Bistrica (sign. 6741). Podobni primeri: Rikarda, vdova Siegfrieda Marenberškega daje marenberškemu samostanu dve hubi *zu meines wirtes pivelde* (Wiessner, *MHDC V*, št. 94 (1272, februar 26)); Marjeta Lavant potrjuje, da so štiri hube, ki sta jih z možem prodala Viljemu Gallenbergeru, *mein morgengab sint von meinen wirt Seyfreden* (Brunner, *Gallenberger*, str. 86–87, št. 12 (1339, februar 2)); Margareta Gallenberška se odpoveduje očetovi dediščini, ker so ji oče in brata dali doto *czu meinem vorgeantem wirt Nikelein dem Summerkaer* (Brunner, *Gallenberger*, str. 115–116, št. 39 (1353, oktober 28)).

seliger, Jurij iz Gradaca, zastavil grad Gradac).⁷² Nekako vzporedno s soprogom se je pojavil tudi preprosti in še danes najbolj uporabljeni *man* – mož (Katarina, žena Nikolaja s Kamna se *mit meins gnanten lieben mannes Niklens...rat* odpove očetovi in materini dediščini).⁷³

Latinsko izrazoslovje je glede moža precej skopo, saj so v latinskem jeziku zapisane predvsem starejše listine, ki so jih izdajali praktično izključno le moški ali pa predstavniki Cerkve, ki so bili tudi skoraj izključno vsi moški.⁷⁴ Zato izraz *maritus* zasledimo največkrat v tistih listinah, katerih izstaviteljice so (ovdovele) visoke plemkinje (Margareta Žovneška, rojena grofica Vovbrška, se je odpovedala določenim ugodnostim v korist gornjegrajskega samostana *in remedium dilecti mariti mei felicitis memorie*;⁷⁵ Hema Krška, *cum marito meo beate memorie viduata* poklanja krškemu samostanu vse svoje podložnike *pro remedio anime mee, et mariti mei et filiorum meorum*⁷⁶). Vendar *maritus* ni edini latinski izraz, s katerim je bil označen zakonski mož, soprog. Včasih je bil v uporabi tudi preprosti *vir*, ki je sicer v splošnem pomenil moža, moškega – kot v nemščini *man* (cesar Friderik II. potrjuje stiškemu samostanu gozdne in lovske pravice, ki jih je samostanu zapustila *Sophia, filia quondam comitis Alberti de Weichselberg...et uxor olim Henrici marchionis Istrie, post obitum eiusdem viri sui*;⁷⁷ Rizza daje cerkvi sv. Marjete v Velesovem devet hub *pro remedio anime viri sui*⁷⁸).

V nekaterih primerih lahko v latinskih listinah najdemo tudi skupni izraz za zakonca – *coniugales* ali samo *iugales* (...*nos Sifridus et Elizabeth conjugales de Gallenberg* ustanavljata samostan klaris v Mekinjah;⁷⁹ Egino in Ilmengard prodasta svojo posest v Furlaniji *Condrado avvocato et Mactilda iugales*⁸⁰).

Razen tega, da so različni nazivi prevladovali v različnih časovnih obdobjih, se vsaj pri izrazih za moža ne da povleči nobenih drugih zaključkov. Edino, kar kljub vsemu nekoliko zbode v oči, je to, da se izraz *gemahl* – soprog pojavlja nekoliko pogostejše v listinah višjih slojev, medtem ko sta *man* in *wirt* približno enako zastopana v vseh slojih. Poglejmo, ali bomo imeli v tem oziru kaj več sreče pri ženski polovici zakonskega para.

Preden se je dekle ali ženska poročila, je imela naziv *jungfrau* – torej mladenka (ali tudi devica, za kar je ženska pred svojo prvo poroko nedvomno veljala), ali *puella* – deklica (goriška grofica Beatrix daje Herbardu Turjaškemu za *seiner wirtin unser junchfrauen* 300 mark;⁸¹ Tomaž *de Cetyn* daje Janezu Glaynarju za ženo svojo sestro *nobilem puellam Kathe- rinam*⁸²). Po poroki pa je najpogostejše postala *hausfrau* (hišna gospa) ali *wirtin* (gospodari-

⁷² Komatar, *Schlossarchiv*, št. 508 (1476, januar 6). Podobni primeri: ...*graf Ulrich mein lieber gemahel*... (ARS, ZL, listina 1405, julij 25, Pfannberg (sign. 4669)); ...*ich Hanns Raumschüssel der genanten Gedrawten eelich gemahel*... (ARS, ZL, listina 1453, januar 5 (sign. 626)); ...*als dan mein lieber gemahl Hanns Prager seliger*... (ARS, ZL, listina 1467, april 24 (sign. 755)); ...*dem obemelten Primosen Bildenstainer meine lieben eelichen gemahel*... (ARS, ZL, listina 1477, februar 11 (sign. 804)).

⁷³ ARS, ZL, listina 1386, marec 30 (sign. 261). Podobni primeri: ...*han ich meiner lieber tochter Annen ze haimstewer gegeben zu irm manne*... (ARS, ZL, listina 1406, april 25 (sign. 381)); Elizabeta, hči Jurija Ravberja zapusti *dem vorbenanten meinen lieben man Primus Wildensteiner* 200 dukatov (ARS, ZL, listina 1478, marec 7 (sign. 811)).

⁷⁴ Eden izmed maloštevilnih tovrstnih primerov je listina, s katero krški škof Roman potrjuje, da je *matrona Diemot nomine pro peccatis suis...marito suo Goteboldo de Osterwize consentiente sive cooperante* podarila krškemu konventu svojo cerkev v Tigringu (Jaksch, *MHDC I*, št. 90 (1136, december 6)).

⁷⁵ Kos, *Celjska*, št. 52 in 53 (1286, Žovnek).

⁷⁶ Schumi, *URBKr I*, št. 34 (1043, februar 2, Krka).

⁷⁷ Schumi, *URBKr II*, št. 74 (1332, april).

⁷⁸ Schumi, *URBKr II*, št. 102, (1238, december).

⁷⁹ Schumi, *AFH II*, str. 246, št. 12 (1300, oktober 9, Gamberk).

⁸⁰ Schumi, *URBKr I*, št. 66 (1102, oktober 3, Čedad).

⁸¹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 37 (1324, maj 12, Gorica). Glej tudi št. 38 (1324), 39 (1324), 182 (1370), 250 (1389), 496 (1469).

⁸² Komatar, *Schlossarchiv*, št. 349 (1425, december 31).

ca) oziroma *gemahlin* (soproga). Primerov za vse tri nazive je nepregledno, saj jih najdemo praktično v vsaki listini, zato jih na tem mestu niti ne bomo posebej izpostavljali. Naziva *hausfrau* in *wirtin* sta bila bolj domača v 14. stoletju in sta zajemala praktično vse sloje od višjega in nižjega plemstva do meščanov in Judov.⁸³ Izraz *gemahlin* pa se je uveljavil bolj v 15. stoletju, predvsem med plemstvom, kar kaže na novo stopnjo odnosov med zakoncema – uveljavljati se začne večja vpljudnost in spoštovanje do življenjskega sopotnika oziroma sopotnice.⁸⁴ Možne, a dokaj redke so tudi razne kombinacije, kot npr. *hauswirtin*⁸⁵ ali samo *frau*. Precej redkeje naletimo na izraz *weib* – žena, ki je bil v 14. stoletju rezerviran predvsem za ženske iz nižjega sloja in podložnice (med podložniki, ki sta si jih razdelila Ulrik Jetrbenški in nečak Nikolaj, so npr. tudi *der Hummel und sein weib...*, *Jank mit weib und mit chinden*, *Allt Chonets weib...*).⁸⁶ v 15. stoletju pa ga nekajkrat zasledimo tudi že pri nižjem plemstvu (Herman Turner izpričuje, da je *meinem lieben weyb Chunigunden der Turnerin* dolžen 1500 funtov dunajskih denaričev).⁸⁷ Prav tako kot nemških je tudi latinskih poimenovanj za zakonsko družico precej. Tako poznamo znane latinske izraze, kot so (najpogostejši) *uxor* (Ulrik Spanheimski naznanja prijateljsko poravnavo, v kateri je udeležena tudi *domina Sophia uxor domini Friderici de Petov*),⁸⁸ *coniux* (kralj Henrik IV. podari svojemu zvestemu Adalbertu *ob interventum et petitionem coniugis nostre Berte regine* neko posest v Istri),⁸⁹ *sponsa* (*Willelmus marchio...et sponsam suam cum magna...ostentatione abducere pararet*)⁹⁰ ali *mulier* (*mulier* lahko sicer pomeni zakonsko ženo, največkrat pa le žensko na splošno – ženski ekvivalent latinskega *vir* (papež Inocenc IV. dovoli poroko *inter dilectum filium nobilem virum Ulricum natum ipsius ducis et nobilem mulierem Agnetem relictam quondam ducis Austrie*, ker sta sorodnika (*tertio affinitatis gradu*)).⁹¹ Zelo zanimiv je naziv *conthoralis*, ki so ga uporabljali izključno le v vrstah najvišjega plemstva, saj je pomenil žensko, ki je s svojim možem delila zakonsko posteljo in vladarski stol – torej sovladarico (npr. goriško-tirolski grof Henrik pokloni kostanjeviškemu samostanu nekaj posesti *cum consensu et voluntate conthoralis nostre domine Beatrici*).⁹² Podoben je tudi naziv *consors* (včasih tudi *socia* – tovarišica, družica), ki je prav tako označeval sovladarico in soprogo (kralj Henrik IV. podari škofiji Freising nekaj posesti v Istri *ob petitionem ac interventum Berthe reginae regni thorieque nostri consortis dilectissimae*;⁹³ *Berchta et regni et thori socia*⁹⁴).

⁸³ Prim. npr. Komatar, *Schlossarchiv*, št. 21 (1311), 57 (1337), 139 (1364), 167 (1368), 182 in 183 (1370), 207 (1377), 250 (1389)...

⁸⁴ Npr. *Dorothe...Casparn des Lamberger elichem gemahel* (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 480 (1464, januar 23)); *Graf Doym von Frangepan...und frau Barbara sein eliche gemahel* (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 454 (1458, december 22, Slunj)); *...herr graf Albrecht von Görz...und sein gemähe Kathrei...* (ARS, ZL, listina 1386, maj 25 (sign. 4348)).

⁸⁵ *Ich Hanns Formacher unnd ich Gretta Liennhartten des Prew eliche hawswiertinn* prodasta svoj travnik (ARS, ZL, listina 1497, april 29 (sign. 935)).

⁸⁶ Otorepec, *GZL*, I/43 (1336, december 20, Ljubljana).

⁸⁷ ARS, ZL, listina 1411, junij 3 (sign. 410).

⁸⁸ Kos, *Celjska*, št. 37 (1264, december 10).

⁸⁹ Schumi, *URBKr I*, št. 44 (1066, november 16).

⁹⁰ Schumi, *AFH II*, str. 29 (1061).

⁹¹ Schumi, *URBKr II*, št. 159 (1248, november 16, Lyon).

⁹² K. Kovač, *Beiträge zur Geschichte Krains, I. Teil*, v: Carniola 2/1911, str. 55–56. Podobni primeri: avstrijski vojvoda Oton pokloni kostanjeviškemu samostanu posest za obhajanje aniverzarija za svojimi predniki pa tudi za dušo *dilecte quondam domine Elyzabeth conthoralis nostre* (ARS, ZL, listina 1331, april 4, Dunaj (sign. 93)).

⁹³ Schumi, *URBKr I*, št. 45 (1067, marec 5, Regensburg).

⁹⁴ Schumi, *URBKr I*, št. 49 (1073, maj 23, Augsburg).

Po moževi smrti je ženska postala vdova (*witwe*, *wittib* ali *vidua*), kar je bil v srednjem veku pogost pojav. Tudi če se je vdova še enkrat poročila, je v listinah pogosto omenjena najprej kot vdova po prvem možu in šele nato kot zakonska žena svojega drugega moža (npr. Gašper Melz, upravitelj na Kranjskem, potrjuje, da je predenj prišla *frau Barbara weylent Jörgen des Rosenberger wittib Lienharten des Paradeyser hausfrau* in ga prosila za zaščito za navedeno posest;⁹⁵ freisinški škof Konrad se poravnava *cum domina Alhede vidua et heredibus Wernheri quondam officialis nostri in Lok*⁹⁶). V latinskih listinah pogosto naletimo tudi na izraz »zapuščena gospa« (*relicta domina* ali samo *relicta*), ki pa je označeval vdovo in ne morda ločenke oziroma zapuščene žene v današnjem pomenu besede. Ta besedna zveza, ki se sliši nekako bolj prefinjeno kot preprosto vdova, je bila, podobno kot nekateri že omenjeni izrazi, bolj domača v višjih krogih (*Meginhalmus de Chraine ingenuus homo* (iz rodu svobodnih Puchsov) je zapustil admontskemu samostanu neko posest, kar potrjuje tudi *relicta eius domna* (!) *Sophya*;⁹⁷ *nos Elysabeth relicta Haertnidi de Orte* se poravnava s Hartnidom Ptujskim⁹⁸).

Z vsako poroko so starši mladoporočencev (tako kot še danes) dobili nove nazive – tast (*schwäher* ali *socer*) oziroma tašča (*schwiger*). Tasti so kot moški člani družine veliko pogostejše nastopali v listinah kot tašče, saj so morali med drugim tudi varovati interese poročene hčerke. Na pojavljanje tastov v listinah je vplivalo tudi to, če so bili le-ti v svojem času znane in aktivne osebnosti (cesar Friderik II. dovoljuje, da v primeru, da Wulfing von Stubenberg umre brez dedičev, preidejo njegovi fevdi v last grofa Hermana Ortenburškega *seinem schweher*;⁹⁹ Wulfing iz Krnosa potrjuje, da je postal porok *meines lieben sweher hern Niclaus von Altenburch und meiner liebem swiger fraun Gerdrauten*;¹⁰⁰ kralj Rudolf I. razglaša svojo odločitev glede Kranjske in Slovenske marke, ki se tiče *Albertum ducem Austrie et Stirie...filium nostrum dilectum ex una, et spectabilem virum Meinhardum comitem Tyrolensem socerum suum ex parte altera*¹⁰¹).

Tudi zakonca nista s poroko postala le mož in žena, temveč v odnosu do zakončevih staršev tudi zet (*eidem* ali *gener*) in snaha (*snur*). Na splošno lahko podamo ugotovitev, da se ne le izraz za snaho, temveč tudi snahe same po sebi zelo redko pojavijo v listinah. V večini

⁹⁵ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 458 (1460, oktober 6, Ljubljana).

⁹⁶ Schumi, *URBKr II*, št. 400 (1269, oktober 13).

⁹⁷ Schumi, *URBKr I*, št. 171a (ok. 1165).

⁹⁸ Pirchegger, *Urkundenbuch*, str. 37–38, št. 58 (1248).

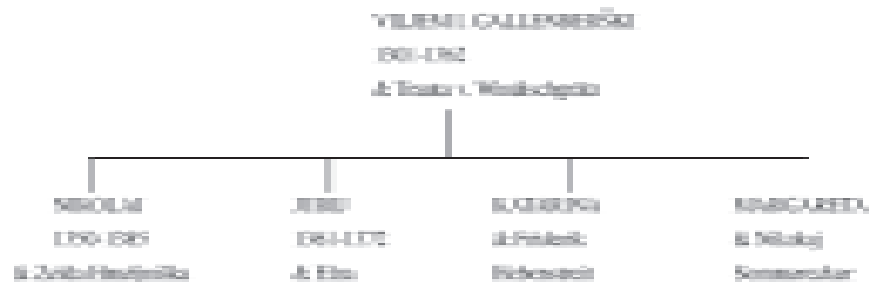
⁹⁹ Jaksch, *MHDC E I–IV*, str. 15, št. 2163a=3066 (1238, julij, Pontevico). Wulfing Stubenberg je bil poročen s Hermanovo hčerko Elizabeto.

¹⁰⁰ CKSL, listina 1334, september 11, Gornji Grad.

¹⁰¹ Schumi, *AFH I*, str. 271, št. 72 (1286, januar 23, Augsburg).

primerov je njihov družinski status podan opisno – sinova žena (v že omenjeni listini, s katero Elizabeta Mekinjska deli svojo posest, v sklopu katere je tudi huba, ki naj pripade *Wilhallem meinen sun und sein housfrawen Trowten*).¹⁰² Le z veliko sreče je moč najti tudi kakšno *snur* (...*auch vergich ich vorgenante Margret und ich Gedrawt ir snur*, da je huba, ki sta jo prodali nunama v samostanu v Mekinjah, njuna jutrna).¹⁰³

Veliko pogostejše se v listinah pojavljajo zeti, saj so bili moški aktivnejši pri izstavljanju, prejemanju in pečatenju listin. Zeti v listinah nastopajo v najrazličnejših vlogah, ponavadi

seveda v tistih, katerih izstavitelji so ženini starši oziroma v tistih, ki se kakorkoli nanašajo na ženino družino in njeno posest (Viljem Gallenberški in žena Trauta prodasta *mit unsers aydem hern Fridreichts des Hebenstreit hant* hubo samostanu v Mekinjah).¹⁰⁴

Tako so bili velikokrat prejemniki določenih posesti ali ugodnosti zase ali kot zastopniki svojih žena, ki so jih prejeli od ženine družine (Elizabeta Čreteška ter njena sinova Hertel in Mertel nakažejo svojemu *aydem und swager hern Wilhalem von Aursperch* za doto svoje hčerke in sestre Elizabete navedeno posest¹⁰⁵). Pogosto jih najdemo tudi v družbi svoji tastov, običajno med pričami. V takšnih primerih je po načelu »seniorata« praktično vedno najprej omenjena starejša oseba, za njim pa kot mlajši stoji njegov zet (po vzorcu: *oseba x in oseba y, njegov zet in ne oseba y in oseba x, njegov tast (Ulreich der Koschacher; Ulreich sein aydem;*¹⁰⁶ *Ernest de Bilistein, et Sigemarum gener eius*¹⁰⁷)). Seveda obstajajo tudi izjeme od tega pravila, a so izredno redke. Pojavljajo se najverjetneje zato, ker je bil zet morda uglednejši od tasta in mu je zato pripadlo prvo mesto ali pa zato, ker je bil za izdajo listine (ponavadi kot izstavitelj) preprosto pomembnejši (Bernard von Ort podari skupaj s svojim tastom samostanu Reichersberg hubo za dušni blagor svoje žene – *huius rei testes sunt hi: ipse Wernhardus et socer eius Luepoldus...*).¹⁰⁸

Kot je bilo že povedano, pa sta tast in tašča pogosto poimenovana kar oče in mati, zet in snaha pa kot sin in hči (glej zgoraj). Na enak način, še posebej, če so bile tovrstne zelo tesne in prijateljske, sta si tudi svak in svakinja zaslužila naziv brat oziroma sestra. Danes je svak le ženin brat oziroma sestrin mož. Presenetljivo pa je, da je tudi v srednjem veku izraz *swager* ali *geswe* približno v treh četrtinah primerov prav isto (*Ich Ulrich, Fridreych und Jans prueder von Walsee... unser lieber swager her Fridreich der frey von Seunek... seiner wirtinn*

¹⁰² ARS, ZL, listina 1330, julij 4, Mekinje (sign. 90).

¹⁰³ ARS, ZL, listina 1350, junij 14 (sign. 5087).

¹⁰⁴ ARS, ZL, listina 1340, april 9 (sign. 5059).

¹⁰⁵ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 239 (1385, avgust 3).

¹⁰⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 21 (1311, februar 26, Maribor).

¹⁰⁷ Schumi, *URBKr I*, št. 156 (1190, januar 7, Strassbourg).

¹⁰⁸ Pirchegger, *Urkundenbuch*, str. 22, št. 25 (1180–1190).

unserr swester frowen Dyemuten...).¹⁰⁹ Velikokrat pa se je tudi zgodilo, da je nekdo z nazivom svak označil človeka, s katerim ni bil ne v eni ne v drugi zgoraj omenjeni sorodstveni povezavi. Tako sta bila svaka dva popolnoma tuja si človeka, ki pa sta bila poročena z dvema sestrama. Ali pa je bil nekomu svak mož njegove sestrice (listino, s katero Pankrac Turjaški obljubi, da bo v roku treh let vzel za ženo Ano Frankopansko, je pečatil tudi Pankracov *swager*, Andrej Hohenwarter, ki je bil mož njegove sestrice Suzane).¹¹⁰ Zelo pogosto pa je bil svak preprosto mož neke bližnje ali daljne sorodnice, ki so jo poimenovali z zelo pavšalnim izrazom *mume* – teta (Hans Zeseri potrjuje, da je prejel *von meinem lieben swager Wilhelm dem Lamberger* doto za *meiner lieben wirtin Chunigunden seiner muem*).¹¹¹

Izraz *swager* je torej pomenil le svaka, medtem ko je izraz *geswei* lahko označeval tako svaka kot svakinjo, čeprav je bil pogostejše namenjen ženskam (Ulrik Pfannberški daje Ulriku Žovneškemu neko desetino *mit rate meines swehers des edlen graf Ulreichs von Heunburch und seins sunes graf Friderichs, unsers geswien*; ¹¹² *Ich Fritz el und ich Assweyn pruder von Hagbach...Katrey n unser geswein...*¹¹³). Ni pa nujno, da je svaka vedno označevala le ena beseda. Pogosto je njihovo sorodstveno razmerje podano opisno – ne le v nemških, temveč tudi v latinskih listinah (*Ich Chunrat von Altenburch...meiner wirtin prueder Fridereich...*; ¹¹⁴ *Ich Agnes...zue meins seligen voerden wiertes brueder Heinreichen von Wilthaus...*; ¹¹⁵ *Gerlochus de Stein...cum...Rizza uxore fratris mei*¹¹⁶), verjetno z namenom, da so za izdajo listine aktualna sorodstvena razmerja povsem jasna in da ne bi kasneje prišlo do kakršnega koli nesporazuma.

Kot je bilo rečeno že v uvodu, se je z vdorom nemškega jezika v listinsko poslovanje skrčilo tudi izrazje za sorodstvena razmerja. Sorodniki, ki so imeli v latinščini vsak svoj naziv, so se v nemščini združili pod enim in istim. Tako na primer izraza *vetter* in *oheim* pokrivata celo paleto sorodnikov, od pravih bratrancev in stricev do nečakov in raznovrstnih sorodnikov v različnih kolenih. Prav iz tega razloga tovrstnih sorodstvenih razmerij ne moremo obravnavati ločeno, ampak jih moramo zaradi njihove prepletenosti jemati kot celoto.

V moderni nemščini *oheim* ustreza slovenskemu ujcu ali z drugimi besedami materine-mu bratu. V srednjeveški nemščini je bila takšna povezava prej izjema kot pravilo (npr. Pavel s Snežnika se poravnava *mit meinen lieben oheim Nickl dem Sumerecker*, med drugim tudi glede pisma, *dem im mein mueter sein swester seligew geantwort hat*)¹¹⁷.

¹⁰⁹ Kos, *Celjska*, št. 127 (1329, december 30, Gradec). Podobni primeri: *Ich Nikel...von Newnhaus...mein lieben swagern Seyfriden und Osterberger geprudern von Gallenberch...zu meiner eleichen wirtin Claren ir swester...* (Brunner, *Gallenberger*, str. 166–167, št. 77 (1387, september 10)); *Wier graf Ulreich von Phannberg...unserm lieben swager Heinreichen von Möntparis und unser lieben swester Elzpeten seiner wirtinne...* (ARS, ZL, listina 1351, junij 24, Dunaj (sign. 6773)); *Ich Vulfing pfharrer ze sand Merten...und ich Diemot sein swester prodasta dvor, da Haindel unser swager und Gedraut sein wiertin unser swester auf gesezzen waren...* (ARS, ZL, listina 1371, junij 24 (sign. 6431)); *Ich Hawg von Dibein...mein lieber swager Rudel von Wilthawsen mit mir und mit meiner lieben wirtinne Annen seiner swester...* (ARS, ZL, listina 1376, september 1 (sign. 6799))...

¹¹⁰ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 497 in 498 (1469, september 10).

¹¹¹ CKSL, listina 1384, marec 24. Podobni primeri: *Ich Katrey des Ortholfs Ausperger salig witib...mein lieber swager Lucas und auch sein wirtin mein liebe mum...* (ARS, ZL, listina 1409, april 15 (sign. 6826)); *Ich Ulreich von Rohatsch...meinen lieben swager Hansen Mewsenrewter von Pakkenstein und Wendlen seiner eleychen hawsfrawen meiner lieben mümen...* (ARS, ZL, listina 1423, oktober 16 (sign. 6662)).

¹¹² Kos, *Celjska*, št. 69 (1303, marec 17, Gradec).

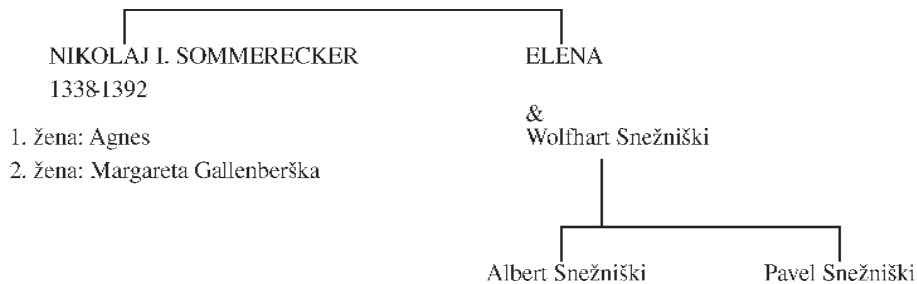
¹¹³ ARS, ZL, listina 1350, maj 25 (sign. 6246).

¹¹⁴ CKSL, listina 1332, april 5, Gornji Grad.

¹¹⁵ ARS, ZL, listina 1337, februar 2, Gradec (sign. 6145).

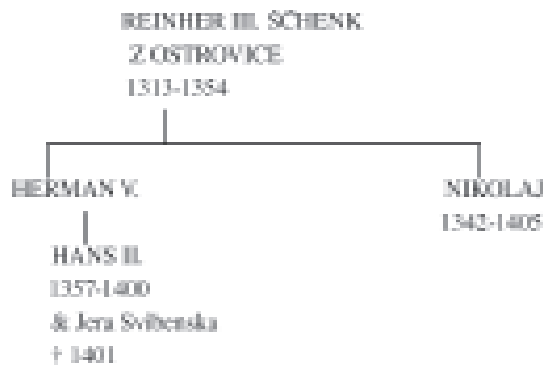
¹¹⁶ Schumi, *URBK II*, št. 102 (1238). Latinski izrazi za svake in svakinje so sicer precej neoprijemljivi, saj se jih uporablja tudi za drugačna sorodstvena razmerja (npr. *sororius* ali *affinis* (glej spodaj)).

¹¹⁷ ARS, ZL, listina 1375, februar 9 (sign. 6438).

Oheim je lahko označeval marsikoga, npr. maminega bratranca ali strica (ogrski kralj Ladislav znova podeljuje neke ugodnosti *unserm lieben oheim Ulreichen grafen zu Cili*;¹¹⁸ Bernard, sin Gerloha s Hmeljnika proda *Wilhallem von Gallenberch meinen oheim* štiri hube¹¹⁹), bratrančevega sina (Henrik, češki in poljski kralj ter koroški vojvoda naroča *unserm lieben oheim dem edeln graff Herman von Ortenburg*, naj ščiti samostan v Bistri),¹²⁰ ali celo tastovega brata (Jera, hči pokojnega Hertnida Svibenskega in vdova Hansa Schenka z Ostrovice zastavi *meinem lieben oheim herrn Niclan dem Schenchen von Osterwitz* 52 funtov dunajskih denaričev).¹²¹

Veliko doslednejši je latinski ujec – *avunculus*, ki je skoraj vedno materin brat (avstrijski vojvoda Friderik potrjuje, da je *clare memorie quondam dominus Otto dux Karinthie comes Tyrolis et Goricie...avunculus noster* podelil Henriku Lavantu grad Kravjek),¹²² lahko pa je tudi bratranec (ogrska kraljica Elizabeta ob podelitvi patronatne pravice nad zagrebško škofijo Frideriku in Ulriku Celjskima oba imenuje *avunculus* (...*illustrissimum principum dominorum Friderici et Ulrici Cilie...comitis avunculorum nostrorum*...), čeprav je bil njen ujec le Friderik, Ulrik pa je bil njen bratranec)¹²³ ali celo materin bratranec (avstrijski vojvoda Rudolf daje svojemu ujcu Majnhardu Ortenburškemu falkenberške fevde (*spectabilem*

¹¹⁸ ARS, ZL, listina 1453, januar 18, Dunaj (sign. 4729).

¹¹⁹ Brunner, *Gallenberger*, str. 77–78, št. 6 (1335, april 25).

¹²⁰ CKSL, listina 1334, september 5, grad Tirol.

¹²¹ CKSL, listina 1391, marec 30.

¹²² ARS, ZL, listina 1314, avgust 30, Gradec (sign. 5787). Nikolaj Schenk z Ostrovice je bil brat Hermana, ta pa je imel sina Hansa, ki je bil poročen z Jero Svibensko.

¹²³ ARS, ZL, listina 1440, december 6, Dunajsko Novo mesto (sign. 4717). Niermeyer pravilno navaja, da je *avunculus* lahko tudi bratranec, napačna pa je njegova razlaga, da je *avunculus* primarno očetov brat (Niermeyer, *Lexicon*, str. 75).

virum comitem Meinhardum de Ortenburch, avunculum nostrum dilectum... infoedavimus).¹²⁴ Medtem ko je *avunculus* v prvi vrsti označeval materinega brata, pa so strica po očetovi strani običajno imenovali *patruus* (vojvodinja Neža, vdova Friderika Babenberškega potrdi neko listino Gerloha iz Kamnika v prisotnosti *venerabilis patris Bertholdi patriarche Aquilegiensis patru sui*).¹²⁵

Za bratrance se je običajno uporabljal še danes poznani *vetter* (*Ich Albrecht von Wilthaus...und mein vetter her Heinrich von Wilthaus* se poravnata glede vseh sporov;¹²⁶ listino, s katero sta brata Rudolf in Viljem Svibenska prodala celjskim grofom neko posest, je kot izstavitelj pečatil tudi *Wilhalm under meins lieben vetter hern Ulreichs von Scherffenberg auch aigen anhangunden insigel*¹²⁷). Sicer je izraz *vetter* izvorno pomenil očetovega brata, kar je tudi v listinah pogost pojav (Jurij Glaner, sin Jerneja Glanerja zapušča Frideriku Celjskemu svojo posest, če bi umrl brez potomcev, ker je bil Friderik naklonjen *meinem vater und auch meinem lieben vettern Jörgen Glaner desselben meines vater pruder seligen*;¹²⁸ avstrijski vojvoda Friderik Mlajši potrdi dve listini *von weylent den hochgeborenen fürsten herzog Ernsten unsern lieben herren und vater und herczog Lewpolten seine brüder unsern lieben vetteren*;¹²⁹ avstrijski vojvoda Friderik potrjuje *für uns und die hochgebornen fürsten unsern lieben herren und vettern herzog Fridreichen...*, da so neke hube fevd Celjskih¹³⁰), vendar pa je še pogostejše označeval bratrance v katerem koli kolenu ali njegove potomce. Tako so imeli naziv *vetter* bratrančevi otroci in njegovi vnuki (koroški vojvoda Henrik potrjuje kot varuh svojega *vetterleins Johansen dez edeln grafen von Goertz* nakazilo za Ano, ženo Herbarda Turjaškega),¹³¹ mrzli bratrance in njegovi sinovi (Henrik Planinski in žena Elizabeta prodasta sedem hub *meinen lieben vettern Joergen von Scherffenberch und seiner wirttin Chuenguenten*),¹³² očetovi mrzli bratrance (ogrski kralj Ladislav potrjuje, da je že *allerdurchleuchtigst fürst unser lieber herr und vetter her Fridreich römischer kaiser diec-*

¹²⁴ Schumi, *AFH I*, str. 48, št. 22 (1304, november 15, Dunaj).

¹²⁵ Schumi, *URBKr II*, št. 145 (1247, november 3, Sofumbergo). Bertold (IV. Andeški) je bil brat Nežinega očeta Otona I. Andeškega.

¹²⁶ ARS, ZL, listina 1352, december 13 (sign. 6775).

¹²⁷ ARS, ZL, listina 1378, maj 19, Celje (sign. 4307).

¹²⁸ ARS, ZL, listina 1454, maj 30 (sign. 4553).

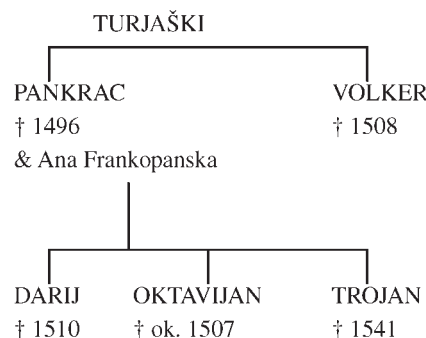
¹²⁹ ARS, ZL, listina 1433, junij 21, Gradec (sign. 5588).

¹³⁰ ARS, ZL, listina 1433, april 23, Gradec (sign. 4469).

¹³¹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 38 in 39 (1324, maj 13, Gorica).

¹³² ARS, ZL, listina 1337, maj 5 (sign. 5771).

zeit kunig und als unser vormund dal Ulriku Celjskemu neke ugodnosti)¹³³ in podobno. Seveda to še zdaleč niso vsa sorodstvena razmerja, ki jih je označevala beseda *vetter*. Med »bratrance« bi našli tudi npr. dedovega brata (Hans s Kacenštajna sprašuje pred graškim upraviteljem, ali mora komu poravnati dolgove svojega umrlega očeta in svojega umrlega *vetter* hern Rudolffen dem Chaczenstainer seins enn pruder),¹³⁴ zelo pogosto pa so se pod tem nazivom skrivali nečaki, največkrat kot bratovi sinovi (kralj Maksimiljan potrjuje, da ga je Volker Turjaški prosil, naj njemu *als lehenstrager und vormund Darius, Octavianus und Troianus seiner vettern, weilend Pangratzen Auersperger seines bruedern sunen* podeli v fevd navedeno posest).¹³⁵

Sicer pa se je lahko pravega bratranca označilo tudi z nemškim *oheim* (Majnhard Ortenburški v poravnavi s Turjaškimi omenja tudi ...und wir mit unserm seligem *oeheim* graff Hainreich von Goercz).¹³⁶ Takšni primeri so zelo redki in po vsej verjetnosti odsevajo starostno razliko med obema bratrancema, od katerih si je eden zaradi svoje starosti ali ugleda zaslužil naziv *oheim*.

Med latinskimi izrazi za bratrance lahko omenimo izraz *patrueilis*, ki se je uporabljal predvsem za sinove očetovega brata (*Counradus adolescens filius Counradi quondam ducis Carentani auxiliante patruele suo Cuonrado postea imperatore Adalberonem tunc ducem Carentani apud Ulmam pugna victim fugavit*).¹³⁷ Ta izraz je v listinah dokaj redek, zato o drugih njegovih pomenih ne moremo reči ničesar natančnejšega. Niermeyer pozna samo eno razlago za *patrueilis* – očetov brat,¹³⁸ kar pa ni točno, saj je bil za tega sorodnika v uporabi naziv *patruus*.

¹³³ ARS, ZL, listina 1453, januar 18, Dunaj (sign. 4729).

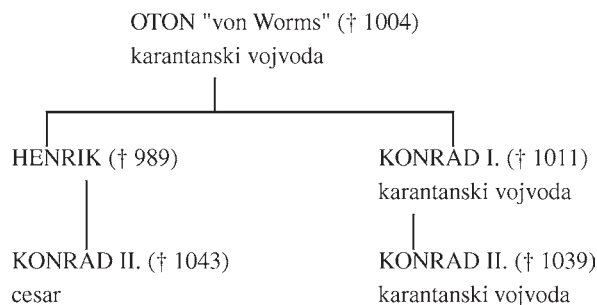
¹³⁴ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 313 (1418, julij 18, Gradec).

¹³⁵ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 541 (1496, december 4). Podobni primeri: Ana, vdova Jurija Turjaškega potrjuje, da se je poravnala mit herren Wilhalm von Awersperg und Dyepolten seinem vetern von Awersperg (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 267 (1398, julij 18)); cesar Friderik se poravnava z Engelhardom Turjaškim in dessen vetter Hansen Awrsperger glede vseh zahtev, ki jih je imel oče Volker Turjaški do Celjskih grofov (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 449 (1457, junij 13)); kralj Maksimiljan potrjuje, da ga je Viljem Turjaški prosil, für sich und anstatt des lehenstragers Hannsen von Aursperg seines vetters, naj jima podeli v fevd navedeno posest in naziv dednega maršala (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 539 (1493, december 20)); listina, s katero je Jurij Svibenski Celjskim prodal grad Lanšprež, je pečatena tudi mit meins vettern hern Chollen von Scherffenberch...insigeln (ARS, ZL, listina 1367, januar 4 (sign. 4230)).

¹³⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 40 (1325, december 17, Ljubljana).

¹³⁷ Jaksch, *MHDC III*, št. 229 (1019, Ulm).

¹³⁸ Niermeyer, *Lexicon*, str. 776.

Nemške srednjeveške listine nekega posebnega izraza za nečake in nečakinje (kot npr. danes *Neffe* oziroma *Nichte*) ne poznajo. Tovrstna družinska razmerja so podana opisno – Engelhard Turjaški in *seines bruders kinder*;¹³⁹ Elizabeta Turjaška in Hans Čreteški *irs bruders sun*;¹⁴⁰ Gerloh s Kolovca in *junchfraw Gretlein herrn Aeschweins tochter unsers pruder*;¹⁴¹ Herman Vovbrški in *unser swester tochter junchfrawn Annen*;¹⁴² Wulfing von Werdenburch in *Albrecht der Summrekker meiner swester sun*.¹⁴³ Tudi latinske listine so pogosto zatekajo k takšnim, opisnim rešitvam (Gerloh iz Kamnika in Margareta, *filia fratris mei Heinrici*;¹⁴⁴ Egenschalk de Friesach in *Chuonrat sororis sue filius*¹⁴⁵), čeprav so za nečake pogostejše v uporabi specialni izrazi. Ob tem se pojavljata dva problema. Kot prvo je potrebno izpostaviti dejstvo, da je lahko en in isti izraz tudi v sicer precizni latinščini pomenil več stvari. Tako se npr. pod izrazom *fratruelis* lahko skriva tako bratov sin (nečak) ali pa sin materine sestre ali sin očetovega brata (torej bratranci), medtem ko je *sororius* lahko označeval bodisi svaka (sestrinega moža ali ženinovega brata) bodisi nečaka (sestrinega sina).¹⁴⁶ Drugi problem, ki ga je potrebno na tem mestu izpostaviti, je ta, da v listinah sicer pogosto naletimo na tovrstne izraze, vendar jih v večini primerov ne moremo z gotovostjo definirati, ker se pojavljajo ob pričah oziroma ob osebah, ki sicer niso pustile opaznejših sledov in jih zato ne moremo zanesljivo uvrstiti v genealoško mrežo.

Veliko bolj znana in pogostejša kot *fratruelis* ali *sororius* sta izraza *nepos* oziroma *neptis*, ki pa poleg nečaka oziroma nečakinje lahko označujeta tudi vnuka oziroma vnukinjo. Vendar so takšni primeri redki. Ponavadi se za izrazoma *nepos* in *neptis* res skrivata nečak oziroma nečakinja (oglejski patriarh Bertold potrdi ustanovitev samostana Velesovo tudi v imenu *dilecte neptis nostre Agnetis ducisse Austrie et fratris eiusdem Ottonis illustris ducis Meranie comitis palatini Burgundie nepotis nostri*),¹⁴⁷ zelo pogosto pa tudi drug bližnji ali daljni krvni sorodnik (cesar Oton II. leta 973 naznanja, da je podelil freisinškemu škofu Abrahamu nekaj posesti *honestis petitionibus dilectissimae coniugis nostrae Theophanu nec non cari*

¹³⁹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 446 (1455, september 22, Celje).

¹⁴⁰ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 330 (1421, maj 26).

¹⁴¹ ARS, ZL, listina 1344, julij 21 (sign. 5071).

¹⁴² Kos, *Celjska*, št. 109 (1318, januar 25, Gradec).

¹⁴³ Otorepec, *GZL*, I/8 (1299, januar 30, Ljubljana).

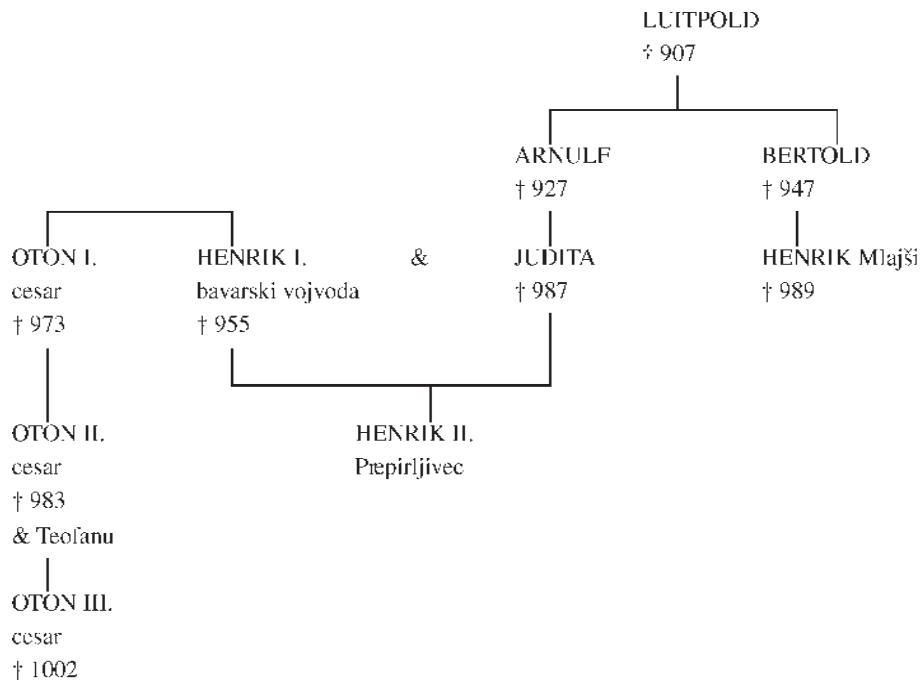
¹⁴⁴ Schumi, *URBKr II*, št. 102 (1238, december).

¹⁴⁵ Jaksch, *MHDC I*, št. 89 (1136).

¹⁴⁶ Primeri: Oton Ortenburški...*filii fratris sui comitis Hainrici...fratruelles predicti comitis...* (Schumi, *URBKr II*, št. 4 (ok. 1202)); v tem primeru so *fratruelles* nečaki – bratovi sinovi; *Engelschal de Friesach et Chunradus sororius eius* (Jaksch, *MHDC I*, št. 74 (1134); dve leti kasneje je Konrad označen kot *sororis...filius*, torej gre za sestrinega sina (glej zgoraj)). Za ostale razlage glej Niermeyer, *Lexicon*, str. 453 in 981.

¹⁴⁷ Schumi, *URBKr II*, št. 103 (1238, december 11, Velesovo). Neža in Oton sta bila otroka Bertoldovega brata Otona I. Andeškega.

nepotis nostri Baioariorum ducis Heinrichi;¹⁴⁸ šestnajst let kasneje (989) pa podobno listino izda Oton III., sin Otona II., le da tokrat *honestis petitionibus dilectissime matris nostre Theophanu, necnon cari nepotis nostri Karentinorum ducis Heinrichi*¹⁴⁹). Iz tega lahko zaključimo, da tudi latinski *nepos* ni imel vedno enoznačnega pomena, ampak je imel podobno funkcijo kot kasneje nemški *vetter* in *oheim*.

Podobno problematičen naziv je tudi *muhme*, ki danes označuje teto ali strino, v srednjeveških listinah pa je bila vse prej kot to. Izstavitelji listin oziroma tisti, ki jih je listina neposredno zadevala, so svoje sorodnice kratkoma označili le kot *muhme*, niso pa tega izraza natančneje definirali. Tako lahko zgolj na podlagi znanih sorodstvenih razmerij določimo, da je bila npr. *muhme* lahko tudi žena bratrančevega sina (koroški vojvoda potrdi nakazilo Ani, ženi Herbarda Turjaškega, *di im unser liebeu mum Beatrix di edel graefin von Gortz mit iren brifen getan hat*).¹⁵⁰ Sicer pa je imela naziv *muhme* tudi sestra od ujca (*oheim*?) (Ana, vdova Jurija iz Bistrice zapušča *dem edlen festen herren Herbartten von Awersperg ihrem oheim und frauen Anna dessen swester ihrer mumen* vse svoj neizterjane dolgove)¹⁵¹ ali hči od bratranca (*vetter*?) (*...unser mümen junkchfrawn Kathrein weilendt*

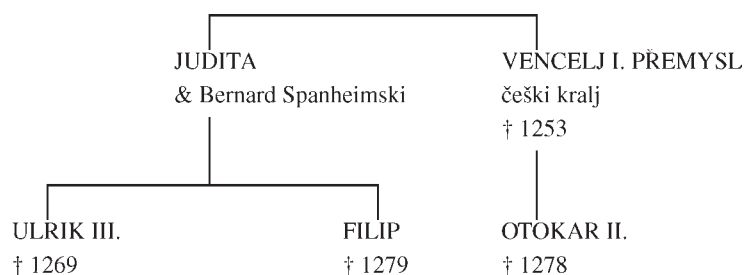
¹⁴⁸ Schumi, *URBKr I*, št. 9 (973, november 23, Heiligenstadt). Cesar Oton II. in bavarski vojvoda Henrik II. Prepirljivec sta bila prava bratranca – Otonov oče, cesar Oton I., in Henrikov oče, vojvoda Henrik I. Bavarski, sta bila namreč brata.

¹⁴⁹ Schumi, *URBKr I*, št. 10 (989, oktober 1, Frankfurt). V tem primeru karantanski vojvoda Henrik ni isti kot leta 973, temveč gre za Henrika Mlajšega, sina bavarskega vojvode Berhtolda. Ta Henrik je bil zelo daljni sorodnik cesarja Otona III., čeprav ga ta imenuje »moj dragi nečak«. Mož Henrikove sestrčne Judite je bil Henrik I. Bavarski (oče Henrika II. Prepirljivca), katerega brat, cesar Oton I., je bil ded cesarja Otona III. Prim. F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev II*, Ljubljana 1906.

¹⁵⁰ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 38 (1324, maj 13, Gorica).

¹⁵¹ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 362 (1430, julij 27).

des egenanten unsers vettern Ulreichs von Walssee seligen tochter)¹⁵² in podobno. Pravo teto, očetovo ali materino sestro, so v listinah pogosto predstavili opisno (...*das des bemelten Jorgen Scheyrer frau derselben Archer vatter seling rechte swester gewesen*)¹⁵³). Kot že tolikokrat doslej se tudi v primeru tete izkažejo latinski nazivi za veliko zanesljivejše in doslednejše. Takšen je primer očetove sestre – *amita*, ki je večinoma¹⁵⁴ pomenila to in nič drugega (češki kralj Otokar podeljuje kostanjeviškemu samostanu določene ugodnost, da bi samostan obhajal aniverzarije za njegovimi sorodniki, med drugim tudi za *domine Jutte ducisse Karinthie dilecte amite nostre*).¹⁵⁵

Kljub temu, da so se bližnji in daljni sorodniki vsi vprek nazivali z »dragi stric« ali »ljubi bratranec«, pa se spričo razvejanosti srednjeveške razširjene družine in številčnosti njenih članov vsega sorodstva le ni dalo »stlačiti« pod le dva naziva. Še posebej to velja za latinsko listinsko besedišče, ki je v določenem pogledu zelo natančno, po drugi strani pa prav tako površno in pavšalno kot nemško. Tudi latinščina se je pogosto zatekala k širšim izrazom, ki so vsi po vrsti pomenili (krvne) sorodnike. Tako poznamo nazive *propinquus* (cesar Arnulf podeli dvor Krka v svobodno last Zvetinbolchu *Liutbaldi carissimi propinqui ac illustris nostri marchionis*),¹⁵⁶ *consanguineus* (bratje Bogenski potrjujejo, da je njihov oče zastavil grad Krško *domino et consanguineo nostro Alberto venerabili Salzburgensis ecclesie archiepiscopo*);¹⁵⁷ krški ministerial Starchant vzame za ženo *conministerialem suam nomine Sichburgam consanguineam Pernhardi et Wolfgangi de Uazenberch*¹⁵⁸) in *consobrinus* (Dietmar Grazzin je za blagor svoje duše predal svoj vinograd *in manum consobrini sui Dietmari tradendam ad altare sancte Marie*)¹⁵⁹). Nadalje sta znana tudi izraza *cognatus* (že samo ime pove, da gre za kognatskega sorodnika, torej sorodnika po ženski – materini ali ženini strani) in *affinis*, ki ne označujeta nujno krvnega sorodnika, ampak tudi takšnega, ki je član neke družine na podlagi svaštva (vojvoda Leopold VI. potrdi krškemu kapitulju daritev posesti, ki

¹⁵² ARS, ZL, listina 1401, oktober 24, Dunaj (sign. 6589).

¹⁵³ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 510 (1477, marec 3, Ljubljana).

¹⁵⁴ Po Niermeyerju je bila lahko *amita* tudi priženjena teta – žena očetovega brata (Niermeyer, *Lexicon*, str. 41).

¹⁵⁵ Schumi, *AFH I*, str. 235–236, št. 64 (1270. november 24, Stična). Jutta oziroma Judita, sicer žena Bernarda Spanheimskega, je bila sestra Otokarjevega očeta Vencelja I.

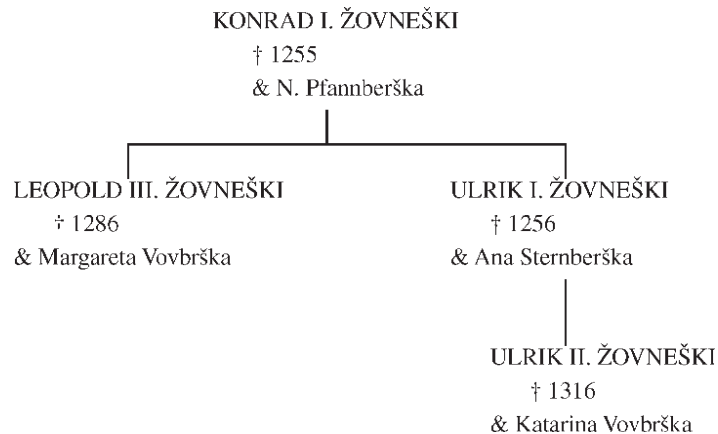
¹⁵⁶ Jaksch, *MHDC I*, št. 4 (898, avgust 31, Ranshofen).

¹⁵⁷ Schumi, *URBK II*, št. 5 (1202, januar, Maria Saal).

¹⁵⁸ Jaksch, *MHDC I*, št. 60 (1131, oktober).

¹⁵⁹ Pirchegger, *Urkundenbuch*, str. 17, št. 12 (po 1110). *Consobrinus* sicer označuje nečaka – ponavadi sestrinega sina, lahko pa tudi bratranca po očetovi strani – sina očetovega brata (prim. Niermeyer, *Lexicon*, str. 255). Poznamo pa tudi primere, ko *consobrinus* ni pomenil krvnega sorodnika, ampak priženjenega. Tako Seifrid Gallenberški imenuje svojega svaka – moža svoje sestre – Henrika Lavanta *consobrinus meus* (Schumi, *AFH II*, št. 257 (1301, avgust 20, Mekinje).

jo je Ofo von Teufenbach *in testamento quod prius coram nobis cognato suo Hartwico fecerat*¹⁶⁰; grofica Margareta, vdova Leopolda III. Žovneškega, odstopi navedeno posest *affini nostro carissimo nobili viro Ulrico libero heredi de Seunek*¹⁶¹).

Zanimiv je tudi izraz *familiaris*, ki pa po Niermeyerju ni pomenil sorodnika v današnjem smislu, ampak je označeval nesvobodnika oziroma ministeriala, torej člana družine, ne pa tudi rodbine¹⁶² (*hujus rei testes sunt...Swikerus de Holenburch et Amelricus nec non Bavo et Otto familiares eiusdem Swikeri*).¹⁶³ Žal se tudi večina zgoraj naštetih nazivov pojavlja med pričami in jih zato ne moremo natančno razčleniti in definirati. »Sorodnik« je zato v takšnih primerih najustreznejši prevod.

Za konec si pogledajmo še en zanimiv naziv – *freund* oz. *amicus* (prijatelj). Ta naziv danes sam po sebi s krvnimi vezmi nima nobene povezave, v srednjem veku pa se je pod tem izrazom pogosto skrival nek daljni sorodnik, pogosto (ne pa vedno) res tisti, ki z izstaviteljem listine ni imel neposrednih skupnih prednikov, ampak se je med širše sorodstvo štel zaradi poroke člana svoje ožje družine s članom izstaviteljeve družine.¹⁶⁴ Kot takšen si zato ni »zaslužil« sorodstvenega naziva *vetter* ali *oheim*, temveč je postal »prijatelj«. Seveda pa so v takšnem primeru odločilno vlogo zelo verjetno odigrale tudi tesne osebne in prijateljske vezi. Tako so npr. v listinah Čreteških gospodov pogosto nastopali Turjaški kot njihovi prijatelji. Čreteški in Turjaški so bili resda tudi v krvnem sorodstvu, vendar so bili turjaški prijatelji člani drugih vej, ki s Čreteškimi niso bili v neposrednem sorodstvu (Fric in Elizabeta Čreteška se poravnava s posredovanjem svojih prijateljev, Petra in Volkerja Turjaških;¹⁶⁵ Hertel Čreteški nakaže ženi Erentrauti zaženilo in za pečat prosi svojega *besundern lieben*

¹⁶⁰ Jaksch, *MHDC I*, št. 390 (1202, julij 10).

¹⁶¹ Kos, *Celjska*, št. 57 (1288, marec 23, Žovnek). To je eden redkih tovrstnih primerov, pri katerem lahko rekonstruiramo sorodstveno povezavo. Margareta z Ulrikom (II.) Žovneškim ni bila v krvnem sorodstvu, ampak je bila žena Ulrikovega strica Leopolda (III.) Žovneškega. Ulrikov oče Ulrik (I.) je bil namreč Leopoldov brat.

¹⁶² Niermeyer, *Lexicon*, str. 409.

¹⁶³ Schumi, *URBK I*, št. 145 (1181–1184).

¹⁶⁴ Prim. Vilfan, *Pravna*, str. 250.

¹⁶⁵ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 210 (1378, april 8).

freund Diepolten den Awersperger¹⁶⁶). Lahko pa ima, kot že rečeno, nekdo za prijatelja tudi svojega (daljnega) krvnega sorodnika, s katerim ga je vezalo tesno prijateljstvo. Neka listina Volkerja Turjaškega je bila npr. pečatena s pečatom *nobilis et strenui militis domini Eberhardi de Awersperg amici mei*.¹⁶⁷

Do kakšnih zaključkov nas torej pripeljejo obiski pri srednjeveških družinah? Pravzaprav so bile vse ugotovitve omenjene že v uvodu. Nazivi članov družine oziroma rodbine v ožjem smislu (po pravni terminologiji) se po pomenu ne razlikujejo dosti od današnjih. Pač pa moramo biti pazljivi pri članih širše rodbine, ki imajo večinoma pavšalne in zato zavajajoče nazive »bratranec« ali »stric«. Kot je bilo dokazano na konkretnih primerih, se pod temi izrazi skrivajo najrazličnejše stopnje sorodstva, od zelo bližnjega do zelo daljnega. Pri poimenovanju je bilo odločilnejšega pomena starostno razmerje med dvema človekoma kot pa dejansko sorodstveno. Vrstniki ali pa mlajši sorodniki so večinoma vsi po vrsti »bratrance«, medtem ko so starejši sorodniki ponavadi »strici«. Te ugotovitve veljajo tudi za tiste osebe, ki so bili sorodniki zgolj po nazivu in jih ne vežejo krvne vezi. Takšne osebe so v večini primerov zelo ugledne osebnosti svojega časa, ki morda z izstaviteljem listine niso v nobeni direktni sorodstveni povezavi. Je pa zato že njihova omemba v listini, skupaj s še tako daljno in posredno družinsko povezavo izstavitelju oziroma listini povečala težo in ugled v takratni družbi. Zato je pri prevodih pravičneje, če res ne poznamo pravih družinskih razmerij med dvema osebama, da »široke« in pavšalne izraze prevajamo s »sorodnik«.

¹⁶⁶ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 278 (1402, junij 2). Diepold Turjaški si je naziv *freund* pridobil kot sin svaka Hertlove sestre. Naslednji primer je nekoliko manj zapleten: ...*Florian und Jorg gebrueder die Archer...Jorig Scheyer ir freund...des bemelten Jorgen Scheyrer frau derselben Archer vatter seling swester gewesen...* (Komatar, *Schlossarchiv*, št. 510 (1477, marec 3, Ljubljana)). Jurij Širski je bil torej mož tete Florjana in Jurija iz Rake.

¹⁶⁷ Komatar, *Schlossarchiv*, št. 397 (1438, oktober 18). V kakšni sorodstveni zvezi sta bila Volker in Eberhard ni povsem jasno, saj se Eberhard ne pojavlja v nobeni drugi listini. Morda gre pri Eberhardu pravzaprav za Herbarda, ki je živel v tistem času. V tem primeru bi bil Eberhard – Herbard bratranec Volkerjevega očeta Diepolda.

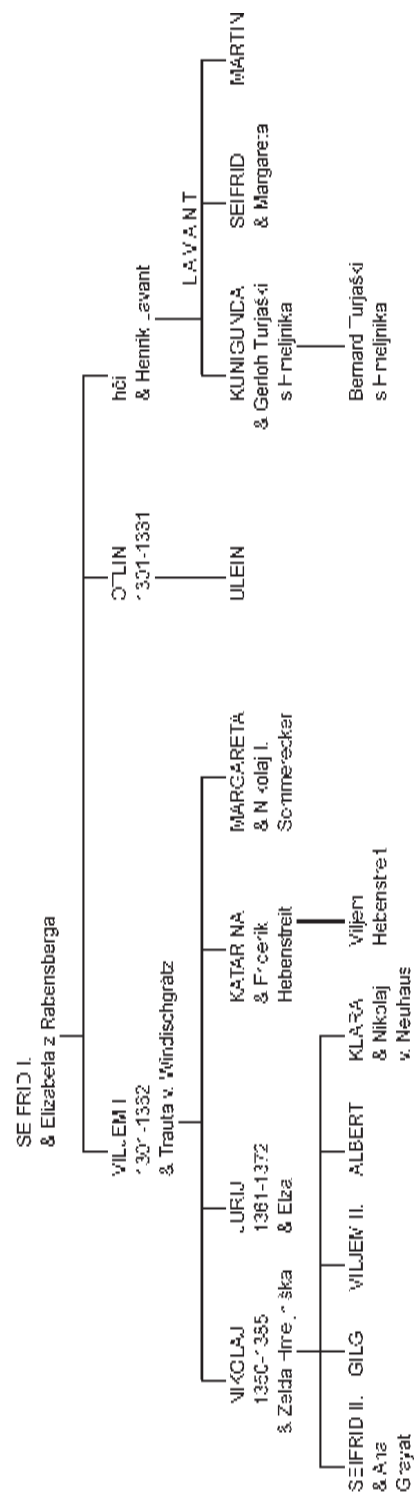
SORODSTVENI NAZIVI - latinski

LATINSKO	SLOVENSKO
abavia	prababica
abavus	praded
abnepos	pravnuk; pranečak
abnurus	vnukova žena
affiliatus	posinovljenec
affinis	svak, (ponavad.) sorodnik
amicus	prijatelj, (poravadi) nekrvni sorodnik
amita	teza, očetova sestra ali žena očetovega brata
avia	babica
avunculus	ujec, materin brat, bratranec
avus	ded
cognatus	(bližnji) sorodnik
commater	botra
compater	bote
conjugales	zakonca
coniux	žena
consanguineus	krvni sorodnik
consobrinus	bratranec; nečak
consors	soproga, sovladarica
conthoralis	soproga, sovladarica
familiaris	nesvobodnik ali ministerial, član družine
filia	hči
filaster	pastorek
filiastra	pastorka
filius	sin
frater	brat
frater germanus	polbrat po očetovi strani
frater uterinus	polbrat po materini strani
fratruelis	nečak, bratov sin; bratranec
gener	zet; tudi svač
genetrix	rod teljica - Ivanja, mati božja
genitores	starši
glos	tašča; tudi svakinja (bratova žena)
iugales	zakonca
iuvenis	fant, neporočen moški
liberi	otroci
ligatus	mož
maritus	mož
mater	mati

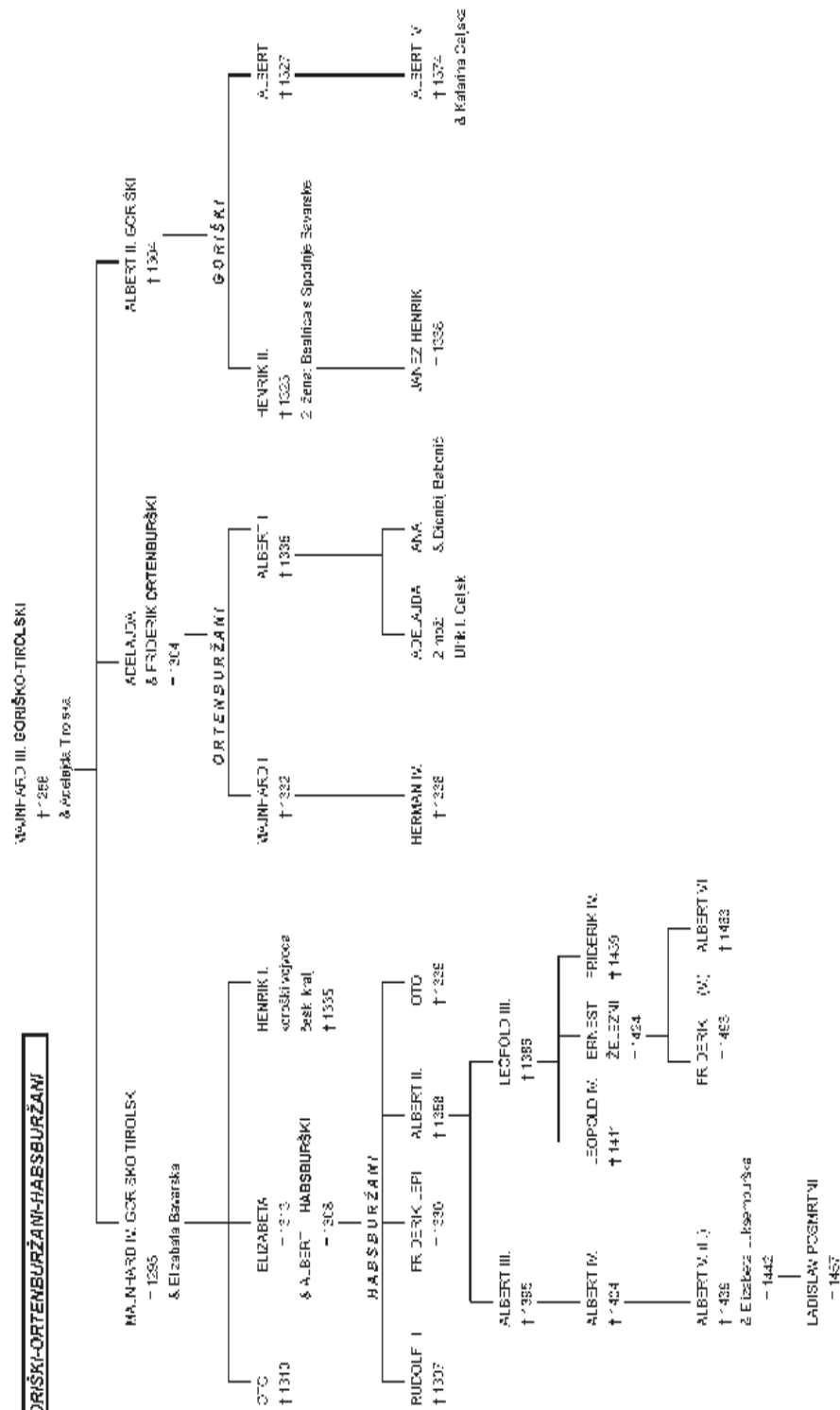
LATINSKO	SLOVENSKO
matertera	teta, materina sestra
matrina	sotra
mulier	ženska; žena
nepos	vruc; nečak
neptis	vnukinja; nečakinja
noverca	mačeha
novercus	očim
nurus	sraha
parentes	starši; prednik
pater	oče
patrinus	ooter
patruelis	bratranec (sin očetovega brata); nečak
patruus	strio, očetov brat
privigna	pastorka
privignus	pastorek
progenitores	stari starši
proles	potomci
propinquus	(bližnji) sorodnik
proximus	(bližnji) sorodnik
puer	deček; otrok
puella	deklita, neporočena ženska
pupilla	varovanka; sirota
pupillus	varovanec; siroča
soboles	potomci
socer	tast
soceri	moževi ali ženini starši
socrus	tašča
solutus	fant, neporočen moški
soror	sestra
sororius	svač; nečak (sestrin sin)
sponsa	žena, soproga
spurius	nezakonsk; otrok
susceptrix	sotra
tutor	skrbnik
uxor	soproga
vidua	vdova
viduus	vdovec
vir	mož, mošk; soproga
vitricus	očim

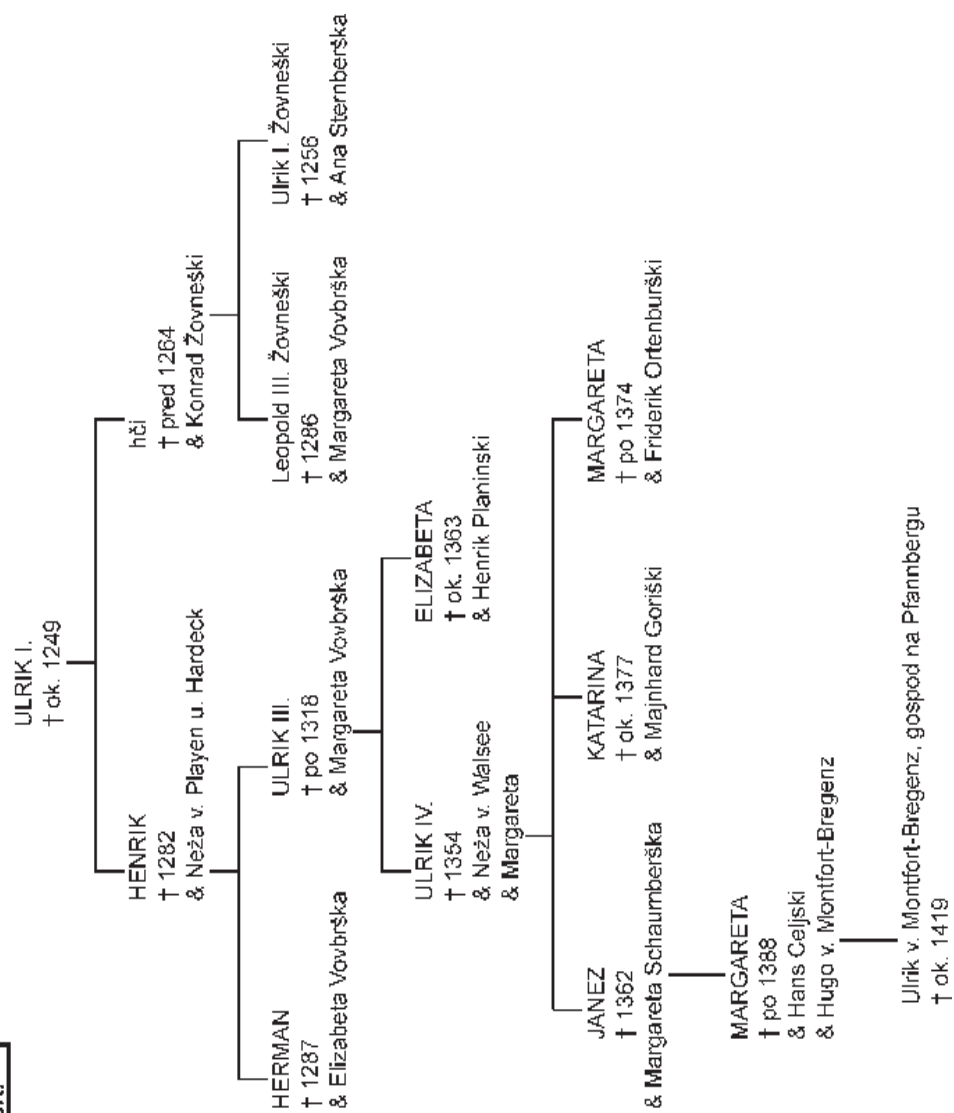
SORODSTVENI NAZIVI - nemški

NEMŠKO	SLOVENSKO
ane	babica
ane, ene	ded
eidem	zet
freund	prijatelj, (ponavadi) nekrvni sorodnik
gerhab	skrbnik
geswei	svak, svakinja
jungfrau	dekle, neporočena ženska
leiberb	potomec; sin
muhe	teta, očetova sestra; (običajno) nedirektna krvna sorodnica
oheim	ujec, materin brat; (običajno) starejši krvni sorodnik
schwieger	tašča
snur	snaha
schwager	svak
schwäher	tast
vetter	očetov brat ali njegov sin (bratranec); nečak; (običajno enako star ali mlajši) krvni sorodnik
vorderen	predniki; stari starši
vormund	varuh
wirt	mož
wirtin	žena

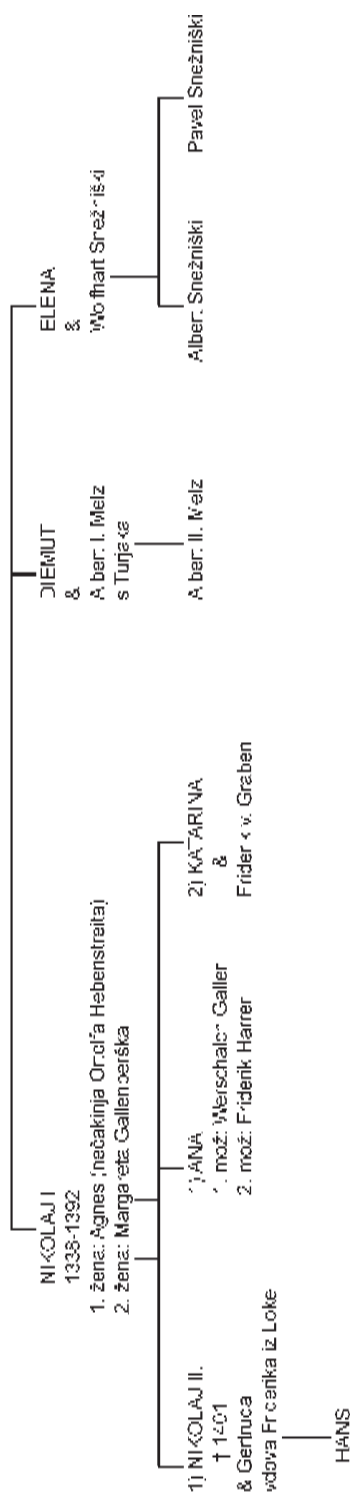
GALLENBERSKI

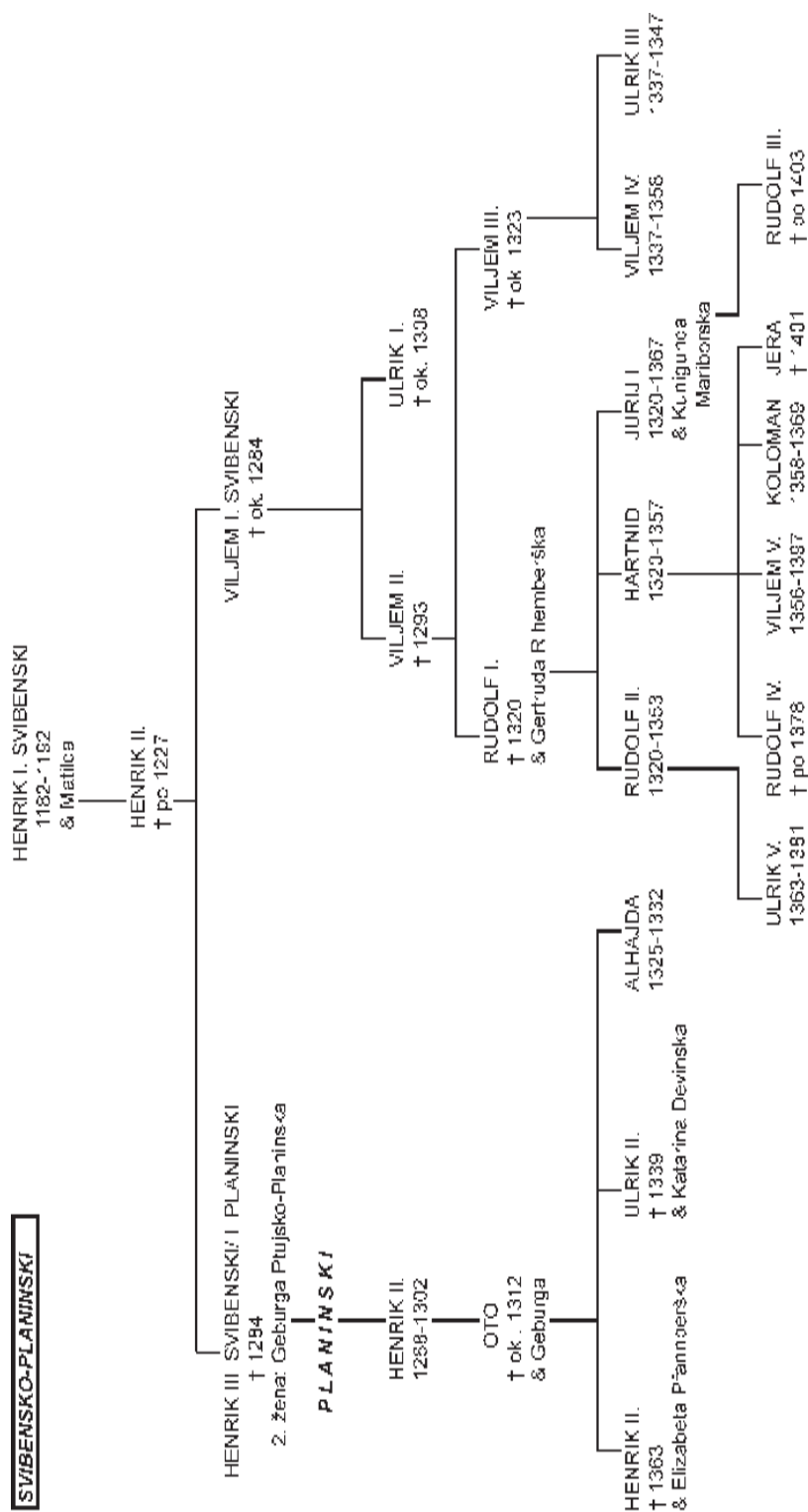
GORIŠKI-ORTENBURŽANI-HABSBURŽANI

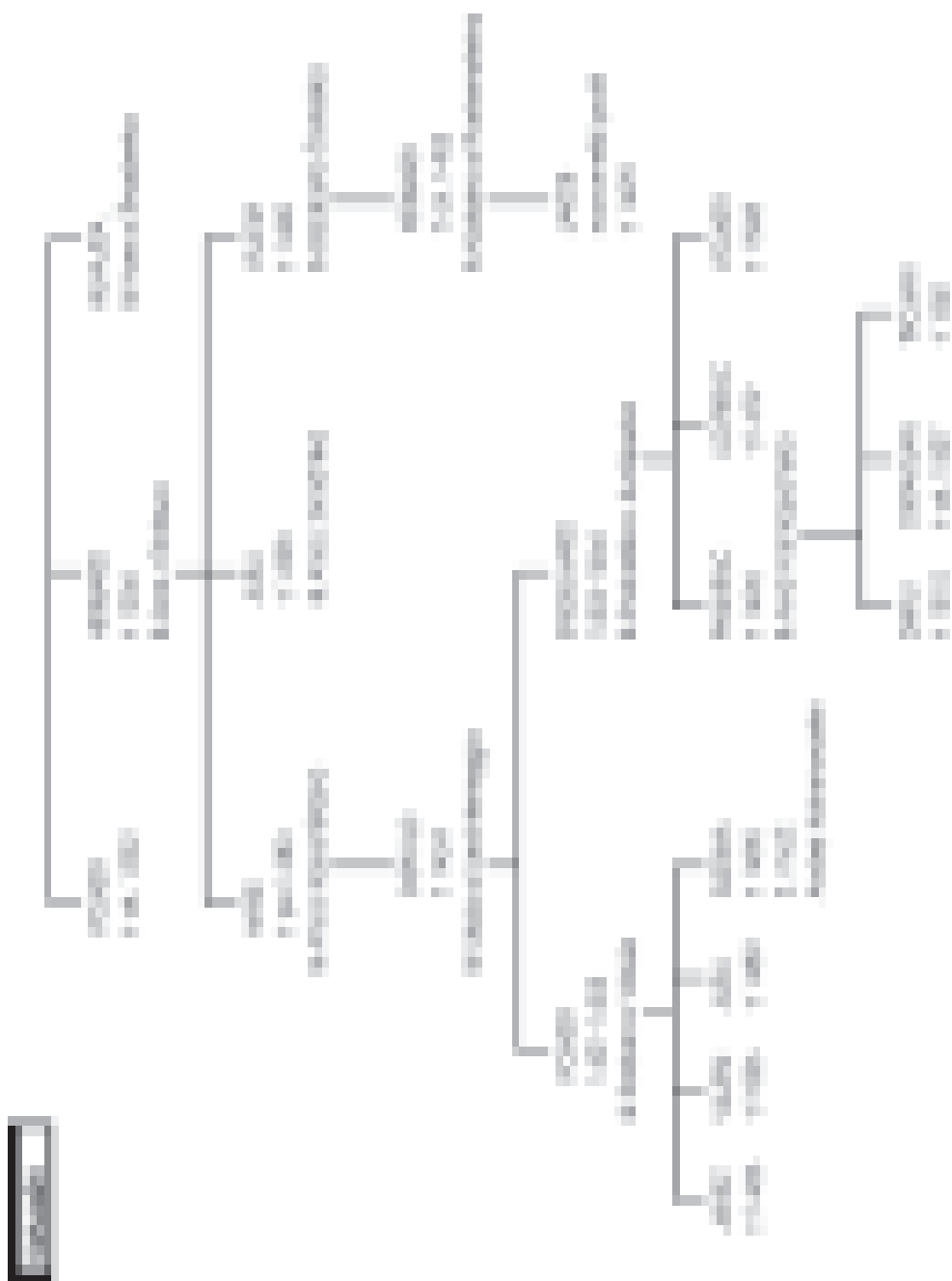

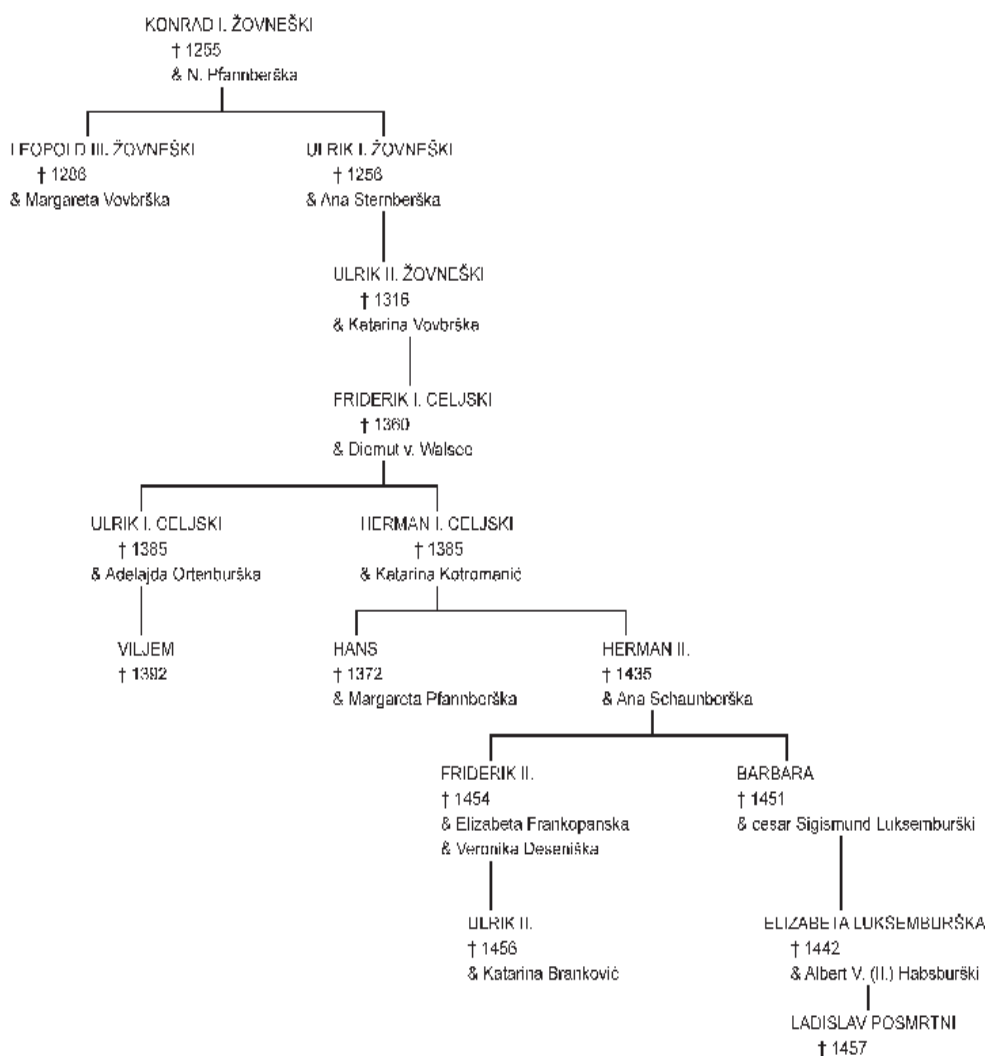
PFANNBERŠKI

SOMMERECKER

ŽOVNEŠKO-CELJSKI

Zusammenfassung

Die Familie im Lichte mittelalterlicher Urkunden

Miha Preinfalk

Verwandschaftsbezeichnungen, mit denen man die Mitglieder der (engeren) Familie oder der (weiteren) Verwandtschaft benennt, sind, je nachdem, ob Blutsverwandschaft vorliegt oder nicht, keine Erfindung des modernen Zeitalters, sondern sie sind so alt wie die Menschheit selbst. Im Laufe der Jahrhunderte und Jahrtausende änderte sich die Bedeutung dieser Bezeichnungen (vor allem die der Familienmitglieder) ein wenig, blieb jedoch im wesentlichen bis heutzutage unverändert. Die Zeit der mittelalterlichen Gesellschaft, die aus Angehörigen des weltlichen und geistlichen Adels, aus Bürgern, aus niederer Geistlichkeit, Juden und untertänigen Bauern bestand, bildet in dieser Hinsicht keine Ausnahme. Benennungen für engere Familienmitglieder wie Vater, Mutter, Brüder, Schwestern, Söhne und Töchter waren, so wie heute noch, universell, ohne Rücksicht auf ständische und religiöse Unterschiede. Dennoch ist bereits bei »einfachen« Verwandschaftsbezeichnungen eine inhaltliche Mehrschichtigkeit zu verzeichnen, die sonst eher bei weiteren Verwandschaftsbezeichnungen zum Ausdruck kommt. So kam es oft vor, daß auch Kognaten unter Familienbezeichnungen auftraten – der Schwiegervater wurde Vater, der Schwiegersohn Sohn, der Schwager bzw. die Schwägerin Bruder bzw. Schwester genannt.

Die Situation wird viel komplizierter bei Bezeichnungen für die weitere Verwandtschaft. Das deutsche, aber auch das lateinische Urkundenvokabular kennt eine Reihe von Bezeichnungen, die nicht eindeutig sind, sondern verschiedenartigste Verwandschaftsgrade benennen, von sehr nahen bis zu sehr entfernten. Dabei denken wir vor allem an »Vetter«, »Oheim« und »Muhme«. Bei der Benennung war das Altersverhältnis zwischen zwei Menschen stärker als das tatsächliche Verwandschaftsverhältnis. Gleichaltrige oder jüngere Verwandte waren meistens alle »Vettern«, ältere Verwandte dagegen in der Regel »Oheime«. Dies gilt auch für jene Personen, die Verwandte nur ihrem Titel nach waren und in keiner Blutsverwandschaft standen. Solche Personen waren in den meisten Fällen sehr angesehene Persönlichkeiten ihrer Zeit, die mit dem Urkundenaussteller in keinerlei unmittelbarer Verwandschaftsbeziehung standen. Doch allein durch ihre Erwähnung in der Urkunde im Zusammenhang mit einer noch so fernen und mittelbaren Verwandschaftsbeziehung gewann der Urkundenaussteller an Gewicht und Ansehen in der damaligen Gesellschaft. Im Falle, daß man die tatsächlichen Verwandschaftsbeziehungen zwischen zwei Personen nicht kennt, ist es aus diesem Grund bei Übersetzungen richtiger, daß man bedeutungsweite und pauschale Ausdrücke mit »Verwandter« übersetzt.

Lateinische Urkunden heben sich von den deutschen auch durch Genauigkeit der Verwandschaftsbezeichnungen ab. Obwohl auch in lateinischen Urkunden polyseme Benennungen vorkommen (z.B. consobrinus, propinquus, consanguineus) unterscheidet das Lateinische andererseits etwa zwischen dem Halbbruder väterlicherseits und mütterlicherseits, die Gemahlin des Enkels, die Schwester und den Bruder des Vaters, den Bruder und die Schwester der Mutter, den Sohn des Bruders usw. Derartige Benennungen sind in den deutschen Quellen mehr oder weniger deskriptiv.

Unterschiede sind ferner zwischen älteren und jüngeren Urkunden festzustellen, ungeachtet der Sprache. Jüngere Urkunden sind viel aussagekräftiger hinsichtlich der Verwandschaftsbeziehungen als ältere, und in ihnen kommen mehr Verwandte vor. Das läßt sich durch die Tatsache erklären, daß der Kreis der Urkundenaussteller und -empfänger bzw. zu den Rechtsakten zugelassenen Personen im 12. und 13. Jahrhundert viel begrenzter war als später. In den Urkunden des 14. und 15. Jahrhunderts trifft man jedoch bereits auf Bürger und Juden sowie auf eine Reihe des niederen und neuentstandenen Adels, was zur Folge hat, daß ab jetzt viel mehr Personen in Urkunden erscheinen, nicht nur als Aussteller und Empfänger, sondern auch als Mitsiegler. Den heutigen Genealogen ist in dieser Hinsicht die Tatsache von Nutzen, daß bei den meisten erwähnten Personen das verwandschaftliche Verhältnis zum Aussteller angegeben ist. Dadurch ist in einigen Fällen einfach, in anderen wiederum mit einigen Konjekturen möglich, das genealogische Netz der damaligen Gesellschaft zusammenzustellen.

Zu sehr interessanten Feststellungen führen auch die Bezeichnungen für *Mann* und *Frau*. Während es für *Ehefrau* nicht weniger als zwölf unterschiedliche Benennungen gibt (sechs deutsche und sechs

lateinische), kommen für *Mann* lediglich fünf verschiedene Varianten vor. Diese Feststellung ist vor allem der Tatsache zuzuschreiben, daß Urkunden ausschließlich von Männern oder Vertretern der Kirche ausgestellt wurden, die wiederum fast ausschließlich Männer waren. Darum verwundert es nicht, daß Bezeichnungen für Ehemänner beinahe ausnahmslos in Urkunden vorkommen, deren Aussteller (zum Großteil) verwitwete Adelsfrauen höchsten Ranges waren.

Gerade anhand von Bezeichnungen für Ehepartner kann man auch Veränderungen bei einigen Benennungen verfolgen, die in verschiedenen Perioden bei verschiedenen Ständen »in Gebrauch waren«. Die Bezeichnungen *hausfrau* und *wirtin*, die mit Vorliebe im 14. Jahrhundert verwendet wurden und praktisch alle Schichten von höherem und niederem Adel bis zu Bürgern und Juden umfaßten, wurden im 15. Jahrhundert durch den Ausdruck *gemahlin* verdrängt, der sich vor allem beim Adel durchgesetzt hat. Das weist auf eine neue Stufe in den Beziehungen zwischen den Eheleuten hin: auf größere Höflichkeit und Achtung gegenüber dem Lebensgefährten bzw. der Lebensgefährtin. Interessant ist auch der Ausdruck *weib*, der im 14. Jahrhundert vor allem für Frauen aus niederen Schichten und Untertaninnen bestimmt war, im 15. Jahrhundert aber auch bereits beim niederen Adel anzutreffen ist.

Das Verwandtschaftsvokabular der mittelalterlichen Urkunden (der deutschen und lateinischen) war in gewisser Hinsicht viel reicher als das heutige. Obwohl einige Bezeichnungen heute aufgegeben wurden oder eine andere Bedeutung als früher haben, blieb ihre Grundfunktion unverändert. Auf jeden Fall muß sich der heutige Forscher der mittelalterlichen genealogischen Verbindungen bewußt sein, daß damalige Verwandtschaftsbezeichnungen, vom heutigen Standpunkt aus gesehen, oft überflächlich und irreführend sind, darum ist bei der Erstellung des mittelalterlichen genealogischen Netzes große Aufmerksamkeit geboten.

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996. – Ljubljana 1997. – 1.000 SIT

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. – Ljubljana 1997. – 1.500 SIT

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. – Ljubljana 1999. – 1.000 SIT

Mikužev zbornik. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).